

Van „*slut-ila” naar „sleutel”

Umlaut en Spontane Palatalisering op Nederlands Taalgebied

door CECILE VEREECKEN.

PROBLEEMSTELLING.

Prof. Dr. E. BLANCQUAERT vestigde weleens de aandacht van zijn studenten op het woord *sleutel*, omdat het hem getroffen had, dat de ontwikkelingsstadia van **slut-ila* naar *sleutel* niet zonder meer duidelijk waren.

Inderdaad, direct kan de Uml. niet gewerkt hebben : \emptyset is niet product van *i*-Uml. op *u*, zelfs niet met rekking inclus.

Tweede moeilijkheid : het Mnl. heeft *slotel*, een vorm, die zeker zonder Uml. gebleven is.

Het probleem scheen wel de moeite waard onderzocht te worden, te meer dat het niet beperkt blijft tot dit éne woord, maar zich verder uitstrekt over de vertegenwoordiging, op Ndl. taalgebied, van de Ogerm. *u* in open silbe, al of niet gevolgd door onbeklemtoonde *i* of *j*.

Laat ik vooraf zeggen dat, zo ik in 't vervolg maar kortweg (gemakshalve) met „de” Uml. opereer alsof er maar één bestond, ik daarmee altijd de *i*-Uml. bedoel ; die alleen immers komt bij de behandelde kwestie van pas.

Met de term zelf wordt niet algemeen meer vrede

genomen; hij is inderdaad nogal vaag — men kan elke vocaalwisseling zo noemen — maar hij is nu eenmaal geijkt, en vermits iedereen precies weet wat er mee bedoeld wordt, kunnen we hem m. i. wel behouden.

C. B. VAN HAERINGEN, in zijn dissertatie *De germaanse Inflexieverschijnselen „Umlaut” en „Breking” phoneties beschouwd*, definieert de Uml. als een combinatorische klankovergang, een assimilatie van articulatieplaats naar voren gericht. Alles berust volgens hem op een psychologisch anticipatieverschijnsel, waarbij de organen, bij het uitspreken van de beklemtoonde silbe, reeds gedeeltelijk de stand innemen, vereist door de volgende *i* of *j*.

G. A. VAN HAMEL, *Ons Conservatief Klankenstelsel*, in *Tijdschr. Leid.* 1928, schrijft het gehele feit toe aan het vluggere spreken.

Nader ingaan op wezen en oorzaken van de Uml. is hier niet nodig.

Algemeen wordt aangenomen dat de Uml. periode eindigt — voor ons gebied althans — in de 10^e eeuw (cf. SCHÖNFELD, § 38, gesteund op MANSION) en dat de rekking van korte vocaal in open silbe plaats heeft in de 12^e, hoogstens 13^e eeuw.

A priori verwachten we dan, in de veronderstelling dat de Uml. effectief is, volgende ontwikkeling: *slut-ila geeft, met Uml. slytəl; en met rekking: sly:təl.

Dit zou dan, in acht nemende dat *y*: in 't Ndl. gediftongeed werd tot *œy*, een moderne vorm slœytəl hebben moeten opleveren. Die vinden we echter niet, noch zijn eventuele correspondenten in de dialecten.

Dat *y*: uit oude *u*:, en *y*: uit *u* door Uml. en rekking niet zouden samen gevallen zijn is weinig waarschijnlijk: vgl. de klank die het woord „muis” = *my:s* nog heeft in W.-Vl., en de klank van Hd. „Mühle” uit Ohd. „mulī(n)”.

Het zijn trouwens beide gevallen van palatalisering;

het eerste is alleen spontaan, het tweede combinatorisch.

De ontwikkelingsgang moet dus een andere geweest zijn.

In het Mnl. vinden we *slotel*. Beschouwen we de moderne vorm *sleutel* als de voortzetting daarvan, dan moeten we besluiten tot spontane palatalisering : ten tijde van het Mnl. heeft de Uml. zijn beslag gekregen, en is de Uml.-factor reeds lang verdoft.

Of : twee verschillende vormen, behorende tot twee verschillende dialecten, bestonden naast elkaar, en *sleutel* heeft naderhand *slotel* verdrongen.

In dit tweede geval is de éinig-mogelijke ontwikkeling de volgende : in de vóór-Mnl. periode ging de Ogerm. *ũ* over in *õ*, wat zeer aannemelijk is blijkens de andere Westgerm. talen, en wat bewezen wordt door het feit dat Ogm. *ũ* tot *o*: gerekt werd.

De Uml. van die *õ* luidt Δ , de rekking van die Δ , \emptyset .

Is onze veronderstelling juist, dan moet de vorm „sleutel” voorkomen in die streken van ons taalgebied waar de Uml. werkte, de vorm „slotel” waar hij niet werkte.

Ik meen die enigszins theoretische vooropstellingen verder toe te lichten en te bewijzen, door ze te toetsen aan de werkelijke feiten, historische en dialectische.

Vermits men moeilijk, bij het bestuderen van een klankontwikkeling, zich kan beperken tot één enkel woord, heb ik bij mijn onderzoek ook enige andere woorden, waarvan de beklemtoonde vocaal teruggaat op Ogerm. *u*, betrokken.

Het bleek al dadelijk dat in het A. B. die oude *u* op dubbele wijze vertegenwoordigd wordt, nl. door *o*: of \emptyset , zonder dat daarvoor een al of niet volgende Uml. factor verantwoordelijk schijnt te zijn. De gewone, enigszins

simplistische interpretatie is dan : in het éne geval werkte de Uml. wel, in het andere niet. Een betere poging tot verklaring vinden we bij SCHÖNFELD, *Hist. Gramm. van h. Ndl.*, § 38, en bij VAN DER MEER, *Hist. Gramm. der ndl. Sprache*, § 39 en Anm. 2. Beide auteurs trachten de afwisseling o/ø uit Ogerm. *u* te motiveren door verschil van dialect waaraan de vormen zouden ontleend zijn. (VAN DER MEER ook door „Nebenformen“).

VAN HELTEN, *Mnl. Gramm.* §§ 46, 47, tracht uit te maken aan welke klank de Mnl. grafie *ue, eu, oe, o*, moest beantwoorden. Waar hij zeker meent een ø vóór zich te hebben, neemt hij aan dat Uml. gewerkt heeft, en dat de tussenstadia „o of ü” = *y*, zijn, wat onmogelijk is, vgl. blz. 34 en 35.

METHODE.

De methode van onderzoek is dezelfde als die gevolgd door Prof. Dr. E. BLANCQUAERT in zijn studie : *De Nederlandsche Dialectnamen van de Spin, den Ragebol en het Spinneweb*, d. i. de dialectgeografische, gecombineerd met de historische.

Practisch komt dit hierop neer : historische gegevens krijgt men uit VERDAM's Mnl. Woordenboek. De citaten uit het betreffende artikel worden geverifieerd, om ze zo mogelijk gedateerd en gelocaliseerd te krijgen. Voor zover het kon raadpleegde ik DE VREESE's *Bouwstoffen*. Anders was ik aangewezen op de inleiding en commentaren van de door VERDAM geëxcerpeerde werken.

De datering kon doorgaans wel volstaan, maar met de localisering was het minder gunstig gesteld. Zelden kreeg ik zekerheid, meestal kwam het neer op een blote gissing, gesteund op uiterlijkheden in plaats van op intrinsieke kenmerken, dikwijls werd er eenvoudig geen gewag van gemaakt.

Ik kan natuurlijk niet instaan voor de eventuele vergissingen van de uitgevers, vooral van de eerste, in het interpreteren der hss.

Volgens W. DE VREESE zijn die zo talrijk en dikwijls zo absurd dat de waarde van het Mnl. Wb., dat voor het overgrote deel gemaakt werd naar die uitgaven en niet naar de hss., er aanzienlijk door verminderd wordt. Als men daarbij nog denkt aan de neiging tot verbeteren van de uitgevers, en ook aan het feit dat Verdam „verbetert” (zo vind ik geregeld de spelling *oe* uit de uitgaven in het woordenboek omgezet in *oo*), wordt het klaar dat die citaten met grote voorzichtigheid te behandelen zijn.

Ook de Mnl. kwestie komt hier van pas. Indien het Mnl. als uniforme spreektaal al niet bestond, zo kan toch niet geloofwaardig worden dat er een pogen was, vooral in de literatuur, tot het scheppen van algemeen-geldende vormen, laten we zeggen van een cultuurtaal. Dat er desondanks heel wat dialectische inslag is, blijft natuurlijk ook een feit. Daarom mag men m. i. niet zonder meer de moderne dialectgegevens met de Mnl. vergelijken : een dialect en een koinè hebben verschillende bestaansvoorwaarden. In elk speciaal geval moet de aard van het stuk in het oog gehouden worden, moet onderscheid gemaakt tussen wat de scribent als „algemeen” bedoelde en wat hem wegens zijn dialectgewoonten kan ontgaan zijn. De vergelijking kan alleen gaan over die elementen die zich duidelijk als dialectisch laten onderkennen.

Nu zijn de bronnen van het Mnl. Wb. overwegend literair. Toch kreeg ik er ook niet-literaire. Prof. ROB. FONCKE was zo vriendelijk er enkele voor mij op te sporen in medegedeelde archieven van zijn geboortestad Mechelen. Ook uit J. JACOBS' werken : *Het Westvlaamsch* en *Vergelijkende Klankleer der Middelvlaamsche Dialecten* was in dit opzicht heel wat te halen.

In mijn geval houd ik de *ue*, *eu*, *u* (dit laatste komt maar zelden voor) voor dialectisch, de *oe*, *oi*, *o* daarentegen voor algemeen-literair, hierbij steunende op ondervinding : de *o*-spellingen trof ik aan in de literaire teksten, de *ue*, *eu* komen daar alleen sporadisch voor, terwijl ik ze vaak ontmoet in de minder literaire. Vooral uit een vergelijking van verschillende W.-Vla. teksten blijkt dat duidelijk.

Waar het kon heb ik de Mnl. gegevens aangevuld met citaten uit het Groot Ndl. Wb., inzonderheid met die van de 16e, 17e, soms 18e eeuw.

Wat het dialectmateriaal betreft : ik verzamelde er zoveel mogelijk, en heb daarbij geput aan alle mij toegankelijke bronnen : het materiaal, verkregen door briefwisseling, berustende te Leuven, de dialect-atlassen van Prof. E. BLANQUAERT, de opnamen van Dr. PÉE voor zijn „*Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva*”, gegevens voor Noord-Nederland mij toegestuurd door Mej. Dr. M. C. GHIJSEN, Prof. G. G. KLOEKE, den Heer MEERTENS en Dr. HEEROMA. Verder moest ik me behelpen met de bestaande dialectwoordenboeken en -monografieën.

Ik neem de gelegenheid te baat om Mej. Dr. M. C. GHYSEN, de professoren E. BLANQUAERT, G. G. KLOEKE, L. GROOTAERS, P. DE KEYSER en R. FONCKE, Dr. PÉE, den Heer MEERTENS en Dr. HEEROMA van harte te danken voor de bereidwilligheid waarmee zij mij geholpen hebben.

De woorden die ik naast *sleutel* onderzocht heb zijn : *koning*, *vogel*, *zoon*, *wonen*, *molen*, *mogen*, *schotel* en *boter*.

Men zal misschien opmerken dat het gewaagd is om bij de studie van een woord dat zijn beklemtoonde *u* in open silbe tot *ø* ontwikkelde, tot staving alleen woorden te kiezen waarin diezelfde *u* in *o*. overging. Doch die keuze werd bepaald door de te-volgen-methode : ik kon alleen die woorden gebruiken waarvoor dialectmateriaal voorhanden was. Dit is ongelukkig niet het geval voor bvb.

beugel uit **bug-ila*, *leugen* uit **lug-ina*, *vleugel* uit **vlug-ila*, *kreupel-* uit **crupil*, *euvel-* **uþ-ila* die, wat hun vorming aangaat, zeer dicht bij *sleutel* staan.

In het volgende hoofdstuk worden de onderzochte gevallen in alle bijzonderheden volgens de vooropgezette methode behandeld. In een laatste hoofdstuk trek ik dan de algemene conclusie.

BESPREKING VAN HET HISTORISCH EN DIALECTGEOGRAFISCH MATERIAAL.

1. Sleutel.

Etymologisch.

(Cf. FRANCK-VAN WIJK, en KLÜGE : *Stammbildungslehre*, § 92) een afleiding van de werkwoordelijke stam **slut-* met suffix *-ila*, dat o. a. nomina instrumentalia vormt.

Ohd. sluzzil, Mhd. slüzzel, Os. slutil, Mnl. slotel, Ofri. sletel.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

slotel, *Van der Natueren Bloemen*, II, 116 uitgave VERWIJS, naar het Leidse hs.. Volgens den uitgever werd het werk voltooid na 1250.

De moeilijkheid is hier, evenals voor alle citaten uit MAERLANT, dat we nooit met autografen te doen hebben, zodat we ten slotte nooit zeker zijn dat we wel die vorm krijgen die VAN MAERLANT wilde schrijven. Id. *Spiegel Historiæ*, III, 7, 20, I ; III, 7, 21, 23 ; III, 21, 29, uitg. DE VRIES en VERWIJS. Het werk werd volgens de inleiding begonnen in 1284 en gestaakt in 1290.

slutel, *Die Roze*, Uitg. VERWIJS, gemaakt door den

Brusselaar HEIN VAN AKEN op de overgang van de 13^e naar de 14^e eeuw, 1930, Id. 1935, 1942.

sluttel, 1919.

Als variant van vs. 1919 en 1942 wordt *slotel* aangegeven. De varianten komen uit het Hulthemse hs., terwijl de uitgave naar het Amsterdamse gemaakt is. Ongelukkig localiseert VERWIJS de teksten niet, zodat we alweer niet kunnen uitmaken wat van Hein zelf en wat van een copist kan zijn. Daar we Uml. van Germ. *ō* vinden (*suete, gruene* e. a.) zal de taal van het Amst. hs. althans, wel Brabants zijn.

Welke klank beantwoordt nu aan die *slutel* of *sluttel*?

Volgens FRANCK, VAN DER MEER kan, moet volgens VAN HELTEN en J. JACOBS *u* ook *ø* aanduiden in bepaalde gevallen.

Bij het lezen van de tekst zien we echter dat *u* gebruikt wordt tot het weergeven van een vocaal die bezwaarlijk anders dan *y*. kan geweest zijn, bvb. : *sluten, ute, cuscelike, muten*, enz. Anderzijds spelt Hein van Aken de Uml. van Germ. *ō* vrij regelmatig als *ue*, vgl. *suete, gruene*.

Daar hij nergens „sluetel” schrijft maar wel „slutel”, moeten we geloven dat hij ook niet *sløtel*, maar *sly.tøl* bedoelde. Dan verwachten we in het tegenwoordige Brabants *sløeytel* te vinden in plaats van *sløtel*. Het geval lijkt dus wel een crux. Naast de schrijfwijze *slutel* komt echter een enkele keer ook de schrijfwijze *sluttel* voor (vs. 1919) en dit bracht Prof. BLANCQUAERT op de gedachte

(1) Nu en dan worden de citaten verkeerd opgegeven in VERDAM. In zulke gevallen heb ik de juiste plaats opgespoord en die vermeld.

Bij het verifiëren vond ik ook andere voorbeelden, die soms interessant waren en waarmede ik rekening gehouden heb.

Citaten die noch gedateerd noch gelocaliseerd konden worden, werden weggelaten daar zij toch niet dienstig waren.

Vandaar enkele afwijkingen van het Mnl. Wb.

dat rekking nog niet had plaats gegrepen en dat de uitspraak dus luidde : *slatəl* (1).

De ontwikkelingsgang moet dan geweest zijn : **slutil* geeft **slotil* (overgang van Germ. *ō* naar *u*), met Uml. *slatəl* en met naderhand optredende rekking : *slətəl*.

14^e eeuw.

slotele(n), *Voorgeboden van Gent*, uitg. door NAP. DE PAUW. Tekst van 1338, blz. 20. Lange *ō* in gesloten silbe wordt in dit stuk altijd *oe* gespeld, in open silbe nu eens *o* dan weer *oe*, zodat we zeker kunnen zijn dat wel degelijk *o* bedoeld werd.

slotele, *Beatrijs*, 237; *slotel*, 248, uitg. BARNOUW (hs. 1374). Over den dichter weet men niets, maar de uitgever meent uit bepaalde taal-eigenaardigheden te mogen besluiten dat hij een Brabander was (blz. 74).

Blz. 8, § 14, zegt BARNOUW, dat het niet precies uit te maken is, of de gemuteerde vocaal *ō* < Germ. *u* in open silbe *o*. of *ø* luidde, daar de gewone spelling *o* of *oe* is, terwijl anderzijds het mod. Ndl. *ø* heeft in deze gevallen. Hij concludeert ten slotte, op grond van rijmparen, dat de dichter van de *Beatrijs* althans, *o*. moet bedoeld hebben, ook in het woord *slotel*.

sluetele, vermeld door JACOBS in zijn *Vergl. Klankl.*, § 82: Con. 1342, d.i. *Conspiration d'Audenarde sous Jacques van Artevelde* (behalve uitdrukkelijke vermelding wordt de plaats door de titel aangegeven).

(1) Wie Mnl. leest heeft gelegenheid te over op te merken dat niet -gerekte vormen blijven naslepen.

Op de vraag, waarom H. v. A. nu eens -t-, dan weer -tt- gebruikt, kan men antwoorden dat zijn grafie irrationeel en zonder vast systeem is. Zo vind ik vs. 2054 *gruettene* = groete hem (subj.) waar de verdubbeling van de consonant zeker niet het kort zijn van de voorafgaande vocaal (Uml. van Germ. *ō*) aangeeft. Toch blijft de interpretatie van Prof. BLANCQUAERT de enig mogelijke, daar zij alleen toelaat de huidige Brabantse vorm te verklaren.

- Id. C. Zw. 1340, d. i. *Cartulaire de l'abbaye de Zwijveke lez-Termonde*, Kaprijk (O. VI.).

slotelen, I. A. M., 1340 d. i. *Inventaire analytique et chronologique des Chartes et documents appartenant aux archives de l'ancienne abbaye de Messines* (W. VI.).

slotel, Ch. D. V. 1345. *Chartes et documents concernant la famille Van Vaernewijk*, Gent.

sleutel, *Alexanders Yeesten*, uitg. FRANCK, naar een hs. uit München van ± 1350 (geciteerd bij VAN HELTEN, Mnl. Gramm.).

VAN MAERLANT maakte het, volgens Jonckbloet, tussen 1250 en 1260. FRANCK voegt er aan toe dat V. MAERLANT toen nog niet in Holl. geweest was; van Holl. invloed kan dus geen sprake zijn.

Is die *sluettel* van Maerlant zelf of is hij van een copist?

Hieromtrent weten we niets zeker, maar in elk geval komt de spelling *ue*, in de behandelde woorden, slechts tweemaal bij V. MAERLANT voor.

slotel, *Die Dietsche Doctrinale* 621, uitg. JONCKBLOET, naar een hs. uit Den Haag. Leerdicht van 1345, vervaardigd te Antwerpen, toegeschreven aan JAN DECKERS. *Bouwstoffen*: „Westmnl., Brabantsch gekleurd”.

sloetel, Gedichten van WILLEM VAN HILLEGAARSBERG, uitg. E. VERWIJS en BISSCHOP, blz. 164, vs. 34, 35; Id. blz. 165, vs. 103, 108, 120 en verschillende malen op de volgende blzz.

Voor de lange *ō*, als product der rekking in open silbe of als beantwoordend aan Germ. *au* wisselt de schrijfwijze tussen *oe* en *o*, en is ook niet gebonden aan open of gesloten silbe.

WILLEM VAN HILLEGAARSBERG, geboren bij Rotterdam, begint zijn literaire loopbaan in 1383. Na 1408 komt geen vermelding meer van hem.

slotel, *Nederduytsch Glossarium*, naar den uitgever BUITENRUST-HETTEMA in Oostmnl. tongvallen. DE VREESE noemt het Limburgs.

slotel, slotele, slotelen, komen verschillende malen voor in veertiendeëeuwse stadsrekeningen van Mechelen opgenomen in V. HERMANS : *Ancienne maison échevinale ou Vieux-Palais*, blz. 13-66 in *Bulletin du cercle archéologique, littéraire et artistique de Malines*, tome XII (1902).

sloetele en slotel, uit de oudste statuten van het Mechelse begijnhof, uitgegeven door F. DE RIDDER in de *Handelingen van den Kring voor Oudheidkunde*, te Mechelen 1934, volgens een hs. van omstreeks 1300.

15e eeuw.

slotele (in bet. van fabrieksmerk), *Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale*, 24, 436 en vlg. uit een *Cuere van der Draperie van der steide van Comene*, jaar 1450.

slotele, JACOBS, *Vergl. Klankl.* Db. 3,32 (1471) d. i. *Documents inédits relatifs à la ville de Bailleul en Flandre*.

slotele, *Legende van St. Amand*, vervaardigd door den Bruggeling GILLIS VAN DE WEVELE te Brugge in 1366, door JACOBS aangehaald in *Het Wvl.* blz. 123. JACOBS zegt dat we er „nagenoeg de reeds bekende taal der officieele Brugsche akten” krijgen. In de *Bouwstoffen* echter vinden we : „Leven van St. Amand, Patroon der Nederlanden, Dichtstuk der 14^e eeuw... Hs. te Gent, Univ. Bib. 542, ca. 1440 geschreven. Uitgegeven vanwege de Vla. Bibliophielen, door Blommaert. De uitgave laat zeer veel te wenschen over. Oostvlaamsch”.

sloettelen en sloetelen (in Mnl. Wb. sloottelen en slootelen) *Teuthonista*, a^o 1477, uitg. VERDAM, die zegt : „Het dialect is Geldersch-Kleefsch, een dialect dat niet Mnl. is, maar een daarmee verwant Nederfrankisch”.

slotel en slotelken, *Vocabularius Copiosus*, volgens de *Bronnenlijst* van het Mnl. Wb. gedrukt te Leuven 1483. Dit brengt ons niet ver wat aanduiding van plaats aangaat. (Ik kon het citaat niet verifiëren, daar ik het werk niet in handen kon krijgen).

sloetel, *Oorkonden van Helmond*, 10, volgens de *Bronnenlijst* van 1463. Helmond is een stadje in Noord-Brabant (niet geverifieerd om een zelfde reden als boven).

sloetel, *Dialogus der Creaturen*, volgens de *Bouwstoffen* gedrukt te Delft in 1488, de kleur der taal wordt niet aangegeven.

sluetelen, *Verzameling van Ndl. Prozastukken van 1224 tot 1476*, uitg. VAN VLOTEN blz. 84 : *Het Schaakspel*, hs. van 1404.

Prof. DE KEYSER verwees me naar de *Versl. Kon. Vla. Akad.* 1895, 173-180 waar verslag uitgebracht wordt over het hs. Het stuk is een vertaling van het werk van JACOBUS DE CESSOLIS, getiteld *Boec van den tijdverdrijf edelre heren ende vrouwen als van den scaecspel*, gedateerd 1479, en niet zoals Van Vloten opgeeft 1404. De vertaler noemt zichzelf aan het slot FRANCONIS, naam waarover we niet verder ingelicht zijn. DE VOOYS *Gesch. d. Ndl. Taal*, noemt de taal volkomen Hollands.

Vijftiendeëeuwse Mechelse citaten, vanwege Prof. FONCKE, zijn :

slotelen, 1423-45, sloetele 1440-41, sloetele, 1445-56, uit Hermans (zie blz. 43).

sluetele 1459, uit de *Rekening van Peter Boem en Aert van Beringhen als proviseurs van de Heilige-Geestkamer van St. Jans te Mechelen*.

sloetelen, 1470-71, slotel(e), 1471-72, uit de *Rekening van Bertelmeus van den bossche ende Diederic van orssele als proviseurs tsheilggeests van Sint Jans te Mechelen*.

16^e eeuw.

sluetele en sluetelen, vs. malen in *Annales d'Emulation...* 22,19, Stuk gedrukt te Antwerpen 1568, een soort verhandeling over muziekinstrumenten. Welke kleur de taal overigens heeft kon ik niet uitmaken en ook in de *Bouwstoffen* vond ik geen enkele aanwijzing.

sloeter, J. JACOBS, *Het Westvlaamsch*, blz. 202. uit „Vlaamsche Cronijke” een relaas over de beeldenstorm, waarin de auteur, GUILLAUME WEIDTS (1571-1584) tracht zo goed mogelijk de volkstaal weer te geven. JACOBS zegt „oe = eu”. Maar verder staat in de tekst „... en loec de cuecken duere toe. De maeyhoer crech de cucken duere hoepen met...”.

In *loec, maeyhoer, hoepen*, kan de *oe* niets anders dan *o*. aanduiden. Waarom zou de schrijver dan *sloeter* spellen wanneer hij *sleuter* bedoelde terwijl hij toch voor de *ø* andere tekens had, nl. *ue* of *u*? (1) Langs de kust vinden wij nog talrijke *slotel*'s. Het is best mogelijk het het Brugs van die tijd ook nog die uitspraak kende.

slotel of sleutel = clavis, KILIAEN, *Etymologicon*, uitg. 1599.

den slotel op 't graf leggen = cedere bonis.

slotelen = securiculae subeuntes duo tigna inter se vincientes.

slotelen van de snaren ; slotelbloemen = hofbloemen.

KILIAEN kende dus beide vormen, vermeldt echter geen dialect waar ze eventueel thuis konden zijn. Schijnt hij

(1) Prof. R. FONCKE gaf mij de raad, na te gaan of inderdaad in het hs. zelf die inconsequentie van *ue* óf *u* voor *ø* voorkwam.

Het hs. zelf kon ik niet in handen krijgen, wel de uitg. v. VAN VARENBERG, die JACOBS trouwens ook gebruikte. De spelling wijkt niet af van de hierboven aangegevene (zie ald. blz. 68).

niet „slotel” als de meest aanbevelenswaardige te beschouwen?

slotel of sleutel, PLANTIJN, *Thesaurus teutonicae linguae*. Antw. 1573. Den sleutel in de dore doen, den slotel op 't graf leggen.

slotel, *Groot Wb.* sub. voc. *sleutel*; uit Van Vaernewijk (geboren te Gent 1518) *Die Historie van Belgis diemen anders noemen mach: Den Spiegel der Nederlandscher audtheit*, 2^e druk, Gent, 1574.

slotel. *Konstighe Refreynen*, van ANNA BIJNS (geb. te Antwerpen, 1494), 254, 2^e dr. Antw. 1668.

sleutelen, VALCOOGH, *Reg. d. Schoolm.*; 61. VALCOOGH maakte „*Een nut en profijtelyk Boexken, gehnaemt een Reghel der Duitsche Schoolmeesters, die parochiekerken bedienen*”, Amst. 1591.

sleutels, *Utrechtsch Placaatboek*, 3, 371, a^o 1546.

sleutel, CATS, I; 557 c. CATS werd geboren te Brouwershaven op Schouwen waar nu echter nog slo.tel gezegd wordt. Misschien heeft CATS die vorm van andere plaatsen in Zeeland vandaan, of van Holland waar hij geruime tijd leefde. Of: slo.tel werd reeds als ± dialectisch beschouwd, en behoorde sløtel tot de „algemene taal”.

Vanwege Prof. R. FONCKE:

slootel, Een onvolledig cijnsboek van een Mechelse H.-Geestkamer van omstreeks 1500 vermeldt op de Korenmarkt een huis geheten: „In den Slootel”:

slotelen, uit de rekening van de H.-Geestkamer van O.-L.-Vrouw te Mechelen, Kerstmis 1501.

slotel en slotelen, uit de rekening van *Cristiaen Liekens*, voor de H.-Geestkamer van Sint-Jans te Mechelen, a^o 1515.

pijpsleutel, uit de rekening van *Aert van den Bossche* voor de H.-Geestkamer van Sint-Jans te Mechelen, a^o 1545-46.

sleutelen, uit de rekening van *Jan Reymers*, rentmeester

van de Tafel van den H.-Geest van O.-L.Vrouwkerk over de Dijle binnen Mechelen, f. 10, a° 1560-61.

sleutel, id. f. 13, a° 1562-63.

17^e eeuw.

sleutel, *Costumen ende Ceuren der Stede van Oostende bij Haerlieder Doorluchtige... Te Gendt gedrukt...*, a° 1619.

DE VREESE zegt : „In het Mnl. Wb. aangehaald uit de tweede hand, t. w. naar Van Hasselt's Aanteekeningen op Kiliaen... Zuidnederlandsche Kanselarijtaal met hier en daar nogal veel bastaardwoorden en, in den woordenschat, veel overblijfselen van den oorspronkelijk Westvlaamschen tekst”.

Omtrent de kleur der taal zijn we dus niet in het reine. We kunnen niet stellig verzekeren dat we hier een Westvla. vorm krijgen, vooral daar we reeds in de 17^e eeuw zijn, wanneer een standaardtaal begint tot stand te komen.

sleutel, *Utr. Placaatb.* 3, 741, a° 1685.

sleutel, *Spranhk.* 1, 2b., id. 7,60 a. DIONYSIUS SPRANKHUYSEN, 17^e eeuw. Geb. te Wijk- bij-Duurstede (prov. Utrecht).

sleutel, De Brune, Bank. I, 434. *Banket-Werk van Goede Gedagten*, door DE BRUNE geb. te Middelburg, 1689.

sleutel, BREDERO 1, 203- geb. te Amsterdam 1585.

sleutelen, *Handvesten van Amsterdam* a° 1640.

sleutel, *Stichtelijke Rijmen*, 11, door CAMPHUYSEN, geb. te Gornichem, in Zuid-Holland, 1586.

Alle vbb. uit de 18^e eeuw hebben sleutel.

Kaart van Sleutel.

Het materiaal, wat Zuid-Nl. aangaat, komt uit Prof. GROOTAERS' voorraad verkregen door briefwisseling en berustend te Leuven (hier lijst 6, nr. 67).

De gegevens van de correspondenten moesten fonetisch geïntrepreteerd worden. Slechts zelden rezen daarbij moeilijkheden op. Wanneer ze het wel deden, heb ik getracht uit te maken wat bedoeld werd door vergelijking met andere gegevens van denzelfden correspondent, of met die van een anderen correspondent voor een zelfde of naburige plaats.

Wel zijn de bewerkte plaatsen niet zeer dicht, maar ze zijn goed verdeeld over het gehele gebied, en in voldoende aantal om ons een idee te geven van de verspreiding der vormen.

Wat Noord-Ndl. aangaat : voor Groningen, Drente, Overijsel, en Gelderland kreeg ik gegevens van Prof. G. G. KLOEKE voor Zeeland van Mej. Dr. M. C. GHIJSEN. Voor het overige heb ik me beholpen met de bestaande dialectwoordenboeken en -monografieën.

BOEKENOOGEN, *De Zaaansche Volkstaal*, geeft *sleutel* niet op, waarsch. omdat de Noordholl. vorm met die van het A. B. overeenstemt.

Bij KARSTEN, *Het Dialect van Drechterland* (Drechterland : oostelijk deel van West-Friesland) vinden we trouwens : *sløtel*.

A. VANDE WATER, *De Volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard*, zegt dat aan Germ. *u + i* nu eens *o.*, dan weer *ø* beantwoordt. Het woord *sleutel* komt echter niet voor, noch onder de voorbeelden, noch in de woordenlijst.

VAN SCHOTHORST, *Het Dialect der Noord-West-Veluwe* : *sløtel*. Blz. 27 wordt *ø* beschouwd als regelmatig gevolg van *u + i* in de volgende onbeklemtoonde syllabe ; als vb. wordt nochtans o. a. geciteerd : *mögə* = mogen, waarvan men toch niet zeker weet of het wel ooit een Uml. factor had.

SCHURINGA, geeft op voor de *Veenkoloniën* : *slødel*, wat volkomen overeenstemt met de gegevens van Prof.

KLOEKE voor dat gebied. M. A. VAN WEEL, *Het Dialect van West-Voorne*, § 89 : u in open lettergreep + Uml. factor is \emptyset . Maar onder de vbb. vinden we : *veugel*, dat nooit Uml. factor had, terwijl „zonder Uml. bleven *Jōde*, *slōtəl*, *sXōrə* (= scheuren)”.

OPPREL, *Het Dialect van Oud-Beierland*, geeft *sleutel* niet op.

Uit het kaartbeeld en de monografieën blijkt duidelijk dat bijna heel het Ndl. taalgebied, Noord en Zuid, *slōtəl* heeft, of wat daarmee als indentiek te beschouwen is.

Maar langs de zuidelijke kust komen vrij talrijke *slo.təl*-vormen voor, die geleidelijk naar het binnenland toe afnemen. Ik meen ze, op grond van verdere bevindingen, voor relictten te mogen verklaren ; ze liggen trouwens aan de periferie.

In Zuid-Ndl. komen ontronde vormen voor, nl. *sle.tər* en *sli.tər* ; *sle.tər* vooral in vak O, op de grens tussen O.Vla. en Brab., en verder van deze kern en van elkaar afgelegen te K 340, P 88, Q 83. Evenzeer verspreid zijn enkele *sli.tər*-vormen O. a. wordt *sli.tər* gezegd te L 368, een plaatsje in de buurt van Bree.

Het lag voor de hand even het werk van E. DUPONT, *Het Dialect van Bree*, uitgegeven in *Leuv. Bijdr.* IX, XII, XIV te raadplegen.

Niet alleen het dialect van Bree, maar ook dat van de onmiddellijke omgeving wordt daarin behandeld. We vinden inderdaad, *Leuv. Bijdr.* XIV, blz. 81 : (ii is). „Sleep-tonige rekking van e, als ontronding van Wgm. *u* en *o* met *i*-Uml.”

De vocaal *y* van *slytər* te Q 78 is, naar een verklaring van Dr. LEENEN, niets dan een slappere articulatie van \emptyset , d. i. $\pm y\emptyset$.

Dus zijn \emptyset , e., i., *yə* als gelijkwaardig te beschouwen ten opzichte van de afwisseling o./ \emptyset .

In Zuid-Ndl. komt naast de uitgang *-el*, *-er* voor, vaak in één zelfde plaats. Waarschijnlijk is het een verschijnsel van dissimilatie, misschien nog geholpen door de vele nom. instr. op *-er*. Het feit heeft echter voor ons onderwerp geen belang, evenmin als het stem krijgen van de intervocalische *-t-* op bepaalde plaatsen.

Wanneer we het historische materiaal vergelijken met het dialectgeografische, dan merken we op : dat de *o-* vormen de oudste zijn — er is ons geen vb. bekend van \emptyset vóór de 14^e eeuw —, dat ze verreweg overheersend zijn tot en met de 15^e eeuw, dat de \emptyset -vormen in de 16^e eeuw pas talrijker worden, om ten slotte in de 17^e eeuw alleen over te blijven. Van dan af schijnt dus „sleutel” en niet meer „slotel” tot de „algemene taal” te behoren.

In overeenstemming met onze huidige dialectkaart vinden we in het historisch materiaal geen \emptyset -vormen ten westen van ons gebied, (op de *Ceure van Oostende* valt geen staat te maken en ook de „sleutel” in *Alexanders Yeesten* is twijfelachtig) Brugge anderzijds heeft zeker „slotel” tot in de 16^e eeuw, maar meer oostwaarts, te Kaprijck en te Oudenaarde, vinden we \emptyset in de 14^e eeuw. In de 16^e eeuw schrijft de Genteenaar VAN VAERNEWIJK nog „slotel”.

Brabant schijnt een vorm met Uml. gekend te hebben in het begin van de 14^e eeuw (vgl. de bespreking bij HEIN VAN AKEN, blz. 8 en 9). In de vijftiende eeuwse OORKONDE VAN HELMOND (Noord-Brabant) krijgen we echter „slotel”. KILIAEN en PLANTIEN blijken „slotel” te verkiezen boven „sleutel”, en ook ANNA BIJNS schrijft liever „slotel”. Maar 3 van de 8 zestiende eeuwse Mechelse citaten luiden „sleutel”.

De weinige hist. gegevens voor Limburg zijn helemaal in tegenstrijd met de kaart : *Gloss. Bern.* en *Teuth.* hebben beide *o*.

Historische en dialectgeografische gegevens verster-

ken elkaar dus wel niet, maar zijn toch ook niet tegen-
sprekelijk.

Zoals in de inleiding gezegd werd : het is heel moeilijk uit te maken wat aan traditionele grafie en wat aan de uitspraak is toe te schrijven. Daarom bewijzen de talrijke *o*-vormen in het hist. materiaal nog niets afdoends voor de werkelijke fonetische klank van het woord. Het is bovendien opmerkelijk hoe, zodra de leiding op cultureel gebied naar het Noorden verhuist, dus zodra de traditie verbroken wordt, de *o*-vormen definitief verdwenen zijn.

2. Koning.

Etymologisch.

(FRANCK-VAN WIJK). Afleiding van germ. **kunja* = geslacht, Ohd. *chuning*, *chunig* ; Ondfr. *cuning*, *cunig* ; Os. *kuning* ; As. *cyning*, *cyng*, Mhd. *künic*, *künc* ; Mnl. *coninc*, *cöninc*.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

koning, *Ned. Proza*, 3. (a^o 1253), uit een keure der stad Middelburg van het jaar 1253, opgenomen in „*Nederlandse Prozastukken van 1229 tot 1476 naar Tijdsorde gerangschikt*”, uitgegeven door J. VAN VLOTEN.

des **conings**, *Het Leven van Jesus*, c 16.

die **coninghe**, ald. c 17. Uitgave van G. J. MEYER, 1835. In het voorbericht lezen we, dat het hs., waarsch. van de hand van den schrijver zelf, afkomstig is uit Sint-Truiden, en uit de tweede helft van de 13^e eeuw schijnt te zijn. Naam of woonplaats van den schrijver zijn niet bekend. Gewoonlijk wordt het werk als Limburgs beschouwd.

coninc, *Reinaert I*, 44 ; id. 1831, uit deel A, dat gaat

van vs. 41 tot ± vs. 1883. De dichter van dit gedeelte, het weze nu Arnout of Willem, schijnt, blijkens de toponymie, uit het noorden van West-Vlaanderen afkomstig te zijn, en misschien enige tijd in Holland of Utrecht te hebben gewoond. De tijd van vervaardiging moet ± 1260 geweest zijn. Alles volgens uitg. Tinbergen, 1932.

Coninghe, V. MAERLANT, *Van der Natueren Bloemen*, VIII, 873 (zie blz. 39).

coninc, ald., 138, e. e.

coninc, *Spieghele Historiae*, (zie blz. 39) III³, 46, 11. id. ook in *Rijmbijbel*, 13593. e. e. Talloze malen.

14^e eeuw.

coninc, *Die Rose*, 10253 (zie blz. 40).

coninc, *Rekeningen van Gent*, 3, 439, a^o 1349, uitg. door M. J. „De Taal is gansch het Volk”.

sconinx, ald. 1, 219, a^o 1337.

conyne = conync, *Rekeningen der Grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis*, 3, 163 : Thesorierekening van Johannes van Nederhem van het jaar 1343, 's graven klerck. Uitg. door HAMAKER in de Werken van het Hist. Genootsch. te Utrecht.

coninc, *Gloss. Bern.* (zie blz. 43).

coninc, vermeld door J. JACOBS in *Vergl. Klankl.*, § 82, R. v. G. 1, 46, a^o 1336, Gent.

scoeninx, ald. K. v. H. 4, 171 a^o 1318, Brugge.

15^e eeuw.

coninc(s), REINAERT II, 5551.

coninc(s), ald. 5558, 5587, 5593, 5595.

De tijd van vervaardiging moet ± 1370 geweest zijn, het hs. dateert van ± 1425. Het dial. is Zuidwestvlaams.

kueninc, Chron. van Brab. 138, id. 173, 225, 227. *Chronijk van Brabant*, medegedeeld door B. J. L. DE GEER VAN JUTPHAAS, in dl. 6 der 2^e serie van de Codex Diplo-

maticus Neerlandicus, uitgeg. door het Utrechts Genootsch. In de *Bouwstoffen* vinden we : „Hs... geschreven kort na 1404, licht Zuidholl. gekleurd”.

Die vorm *kueninc* kan dus zowel Brabants als Hollands zijn, ook de huidige dialecten in acht genomen.

coninc, Diericx, Mem. 2, 91. *Bouwstoffen* : „Memoires sur la ville de Gand, par le chevalier Dierix... dl. 2, blz. 91, 92, noot 1 : Ordonnantie van Schepenen van der Kuere van Gent, houdende reglement voor het Jonghe gulde van Sente Jorisse, dd. 1438. Hs. te Gent. Jaerregister over 1438.

coninc, Clerc., 96 Id. ald. 100 *Kronijk van Holland, van een ongenoemden geestelijke, gemeenlijk geheeten Cronijk van den Clerc uten laghen landen bider see*, uitg. in Werk. v. h. Hist. Genootsch. te Utrecht, Nieuwe Serie, N° 6, 1867.

Bouwstoffen : Clerc : Bronnen v. d. gesch. der Nederl. in de M.-E... Zuidhollandsch. 2 Hss. 1^e ± 1445 ; 2^e ± 1530.

coninck, Ann. Em. 8, 31. *Bouwstoffen* : Ann. Em. dl. 8, blz. 1-136 = F. van de Putte : „Histoire de Boezinghe et de sa Seigneurie”. Daarin o. a. blz. 29 à 32 : „Octrooi verleend door Karel den Stoute aan de gilden van den Staelboogh ende van den hantbooge te Elverdinge en te Vlamertinge gegeven te Gent 1447... Zuidnederlandsch”.

conync, uit een Charter van 1464-1465 opgenomen in de *Inventaire des Archives de Bruges*, door GILLIODTS-VAN SEVEREN, 5, 450. Id. ald. 5, 497-6, 118.

coninc, *Teuthonista* (zie blz. 43).

coninc, Barth. 728 d. ; id. ald. 729 vs. malen. *Bartholomeus Engelsman : Van den eygenscapen der dingen*, Haarlem. Jac. Bellaert, 1485 DE VREESE, *Bouwstoffen*, haalt blz. 466 aan, waaruit blijkt dat het werk 1485 geëindigd was. Hij noemt het „Noordhollandsch” v. taal.

coninc, J. JACOBS, *Vergl. Klankl.*, § 82, Meng. 41, a^o 1424-1425, West-Vla.

coninck, ald. H. d. M. 4, 521 a° 1454 Meenen.

conync, ald. H. d'Oud. 2, 487 a° 1495-1496. Oudenburg.

cueninc, ald. H. d'Oud. 2, 453 a° 1472-1473. Oudenburg.

16^e eeuw

coninck, Ann. Em. 7, 202, a° 1555. *Bouwstoffen* : „Dit zijn de rechten ende goede costumen van den Steene ende Vierscare boven (d. i. blz. 187-199 : Ordonnancie ende Statuten, aengaende den Steene ende Vanghenesse binnen der stede van Brugghe) op den selven steen, enz... Hs. Brugge, Rijksarchief, Vlaamsch”.

coninck, Despars, 4, 279, *Cronijcke van den lande ende graefscepe van Vlaanderen door Jonker Nicolas Despars, poortere ende inboorlinck der stede van Brugge, bacelier in die rechten. Van de jaren 405 tot 1492.*

Bouwstoffen : „waarsch. autograaf, geschreven 1562 à 1592. Zuidnederlandsche kanselarijtaal, sterk Westvl. gekleurd, met talrijke woorden en vormen die tot de Brugsche volkstaal behooren...”.

Ceunynch, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 205 in de sterk-dialectisch gekleurde tekst van den Bruggeling Guillaume Weydts.

Koningh, KILIAEN.

coninc, PLANTIJN.

Kaart van Koning.

Ze werd hoofdzakelijk gemaakt naar het materiaal dat tot basis diende van Dr. PÉE's, studie *Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva* en dat behelst : inzameling per briefwisseling, vanwege de dialectencommissie van Amsterdam (1934-36), van gegevens voor Noord-Nederl. ; voor Zuid-Nederl. en Frans Vlaanderen, mondelinge opnamen van Dr. PÉE zelf.

Hoewel dit materiaal bestemd was tot een studie van diminutiefuitgangen, kan ik het toch ook gebruiken, daar bijna altijd de positieve vorm meteen opgenomen werd.

Bovendien werden Zuid-Oost-Vlaanderen, Noord-Oosten Zeeuws Vlaanderen, Klein Brabant aangevuld naar Prof. Dr. E. BLANCQUAERT's atlassen.

Heel Zuid-Nederl. heeft σ , of wat daaraan beantwoordt. Voor de ontrondingen tot e. en i. kan ik naar de bespreking der *sleutel*-kaart verwijzen. Ik voeg er alleen aan toe, dat de ontrondingsgebieden hier veel beter voor den dag treden, daar de gegevens dichter zijn. In het oosten liggen een aantal y-vormen; die volgens Dr. LEENEN, die thuis is in het Limburgs, alleen een variëteit zijn van de daarom heen heersende σ , nl. een slappere articulatie ervan. Die y is trouwens niet zuiver, maar heeft een naslag, $\pm y\sigma$.

In het noorden der provincie Antwerpen treffen we Δ -vormen aan, die zich voortzetten in Noord-Brabant. Een andere verklaring dan geminatie, tengevolge waarvan de vocaal kort bleef, weet ik er niet voor. We mogen in elk geval die Δ -vorm inlijven bij het σ -gebied, vooral daar we hem sporadisch ook onder de σ vinden, nl. te O 286, 241 (Zuid-Brab.), M 3, G 225 (Gelderland) en G 245.

Er komen in Zuid-Nederl. ook enkele o.-vormen voor, nl. te I 175 en 262 (Oost-Vl.) en K 292, 277, 278, 275, 240, 212, 210. Volgens Prof. BLANCQUAERT is dit echter boekentaal, daar de zegslieden meestal schoolmeesters waren of schoolgaande jongens.

In Noord-Ndl. zijn de o. en σ -vormen nogal gemengd. Daar invloed van A. B. hier mogelijk is, schijnt het op het eerste gezicht moeilijk het onderscheid te maken t.s. ontleningen en eventuele relictten. Verschillende argumenten kunnen hier het bewijs leveren dat we met uitbreiding van het A. B. te doen hebben. De verspreiding zelf reeds: de σ -vormen vinden we overheersend in de perifere gebieden:

hier en daar in Zuid- en Noord-Holland, in het oosten van Brabant, aansluitend bij de prov. Antwerpen, in Gelderland, Drente, Overijsel in de strook langsheen de Duitse grens, in Groningen. De correspondent van G 246 weet zelfs mee te delen : „de boeren spraken vroeger van keunink”, en die van G. 143 kent niet „koning”, maar wel „winterkeuning”, en het is bekend dat in samenstellingen vaak oudere elementen schuilen.

Voor Noord-Holland consulteerde ik BOEKENOOGEN : „Keuning = 1. vorst. In dezen zin in de vorm keuning nagenoeg verouderd. 2. als onderdeel van een molen, vooral in samenstellingen”. Ik weet echter niet of we in het tweede geval wel met het zelfde woord te doen hebben. FRANCK-VAN WIJK, *Supplement* inclus, geeft geen oplossing.

Drechterland heeft ook nog, blijkens KARSTEN : **kønij**. De correspondent v. F 30 merkt eveneens op dat „men in eigennamen *keuning* zegt”, en die van F 42 dat „de ouderen van *keuning* spraken”.

West-Voorne (naar VAN WEEL) en Oud-Beierland (naar OPPREL) hebben de \emptyset klank. VAN SCHOTHORST verklaart voor de Noord-West-Veluwe (blz. 26) : Wgm. u voor i(j) in de volgende syllabe wordt \emptyset . **kønəŋ** is een uitzondering en komt naast het oudere **kønəŋ**, dat nog voortleeft in keuneskop = koemaag.

In de Bommelerwaard schijnt, naar A. VANDE WATER, u + i(j) tot o. of \emptyset geleid te hebben. Ongelukkig staat *koning* noch onder de vbb. noch in de woordenlijst.

Het is duidelijk : in al de tot hertoe besproken gebieden is de \emptyset oorspronkelijk, en is de o. te danken aan „Hollandse Expansie”. Zelfs in Zeeland, anders wel een relict-gebied, zullen de o.-vormen aan invloed v. A. B. te danken zijn : in Zeeuws Vlaandren duiken ze zo maar plotseling op aan de staatsgrens, en ook de uitspraak -**ŋ** van het suffix, dat

anders -**ŋk** luidt, wijst er op, dat we met een school- en nationaal woord te maken hebben.

Blijven over als onvermengde o.-gebieden : het deel van Zuid-Holland rondom de grote steden, Utrecht op 3 plaatsen na, en het westen van Noord-Brabant. Is hier nu de o. autochtoon? Slaan we K. HEEROMA, *Hollandse Dialectstudies* op blz. 115 open : „Bij rekking (van Ogerm. u) in open silbe zonder umlautsfactor(?) staat het A. B. echter geheel op Utrechts standpunt : A. B. en Utrechts *zoon*, *zomer*, *koning* g. Holl. *zeun*, *zeumer*, *keuning*, enz.... Bij *koning* hebben Utrechts en Brabants *koning*, maar het Oostbrabants *keuning* of *kunning*. Men ziet dat het A. B. wel in het bijzonder op Utrechts standpunt staat (behoudens Hollandse relicten...)”. Dr. K. HEEROMA’s verklaring als zou A. B. *koning* uit het Utrechts komen is misschien niet de juiste. Op mijn kaartje komen nl. in de prov. Utrecht zelf enkele ø-vormen voor. Dat ze ontleend zouden zijn aan een naburig dialect, is weinig waarssch., daar een vreemde dial. vorm we nig kans heeft het te winnen op een eigen, met de standaardtaal-overeenstemmende. Waar de A. B. *koning* dan ten slotte wèl vandaan komt, neem ik me voor bij de algemeene conclusie duidelijk te maken (zie ald).

De ø-vormen in de hist. gegevens, nl. een Brab. of Zuidholl. en een Wvla. uit de 15e en een Wvla. uit de 16e eeuw, zijn in overeenstemming met de dialectgeografische.

3. Vogel.

Etymologisch.

Onzeker Got. fugls. Ohd. fogal, Os. fugal. Ofri. fugel, Ags. fugol Mhd. vogel, Meng. fowle, Mnl. voghel.

De onbeklemtoonde vocaal in de 2^e silbe is toe te schrijven aan svarabhakti : wanneer nl. door het westerse Auslautgesetz een nasaal of liquida, onmiddellijk voorafgegaan door een stemloze consonant, in de eindpositie kwam te staan, werd zij vocalisch, en ontwikkelde een nieuwe vocaal vóór zich. Deze was gutturaal of palataal naar gelang de voorafgaande cons. gutturaal of palataal was. Bij *vogel*, dat een gutturaal had, is dus geen Umlautsfactor aanwezig geweest. Eng. fowl en Hd. vogel zijn dan ook zonder Umlaut gebleven.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

voghele, Hadewijch 1, 20, 1. *Werken van Zuster Hadewijch*, uitg. der Vla. Bibliophielen, 1875, zonder commentaar of inleiding. HADEWIJCH leefde te Rodendale bij Brussel.

voghel(en), *Van Maerlant, Nat. Bloemen*, II, 19025, e. e. Id. *Rijmbijbel*, 55, 139, 269, e. e. Id. *Sp. Hist.* IV², 64, 22, e. e.

voghel, *Reinaert I*, 1046 dl. A, Westvla. (zie blz. 51).

14^e eeuw.

voghelijn, 8524, *Roman van Walwein*, door PIETER VOSTAERT en PENNING, uitg. W. J. A. JONCKBLOET in *Werken der Vereeniging*, 1846. Uit de inleiding : het origineel dagtekent uit het begin der 13^e eeuw, het hs. is van 1350. Het is „Vlaamsch gekleurd”, maar over de schrijvers is heel weinig bekend.

vogel, *Gloss. Bern.* (zie blz. 43).

vogelijn, *Ferguut*, 1099. Volgens TE WINKEL (Inleiding) is de uitgave gemaakt naar een duidelijk geschreven hs. uit de 14^e eeuw, en moet de schrijver een Vlaming uit dezelfde eeuw geweest zijn.

voghelen, *Belg. Mus.*, 7, 306, uit een stadsordonnantie van Brussel, a° 1360.

vogel, Christ. 328. *Bouwstoffen* „Leven van Sinte Christina de Wonderbare, in ouddietsche rijmen, naar een perkamenten hs. der 14^e of 15^e eeuw... uitg. J. H. Bormans... Lichtelijk Limburgsch gekleurd”.

15^e eeuw.

voghel, *Rein II*, 7301, Zuidwestvla (blz. 52).

vogel, Froissart 1, 234 ook 1, 218 *Johan Froissart's Cronijke van Vlaenderen, getranslateerd uutten Fransoyse in Duytscher tale bij Geryt Potter van der Loo*, uitg. door NAP. DE PAUW, op last van de kon. Vla. Akad. Uit het „Voorwoord” : Hs. op de univ. bib. te Leiden, „zijnde de mnl. vertaling v. h. grootste deel der alg. Cronijk van Froissart, door Gerrit Potter ten jare 1430, in Holland vervaardigd... Wel is waar is die vertaling in een anderen tongval (nl. dan de vlaamse), dien van Holland opgesteld...” (ent)**vogelen** *Middeleeuwsche Keurboeken der stad Leiden*, 258, 88 a° 1463, uitg. HAMAKER 1873.

voghelen, Con. Summ^a. 474, 558. Volgens de *Bouwstoffen*. Uitg. naar vs. teksten, allemaal uit de 15e e., en één incubel, van 1478 te Delft.

De Delftse druk heb ik niet nagezien, wel de uitgave van TINBERGEN, waaruit VERDAM zijn citaat haalde. In de inleiding lezen wij dat de teksten vs. vertalingen zijn van de „Somme du Roi Philippe (III) v. h. j. 1295. Slechts één ervan kan men indentificeren, nl. diegene vervaardigd door zekeren JAN VAN RODE, 1408. Het is practisch zeker, volgens den uitgever, dat het de JAN VAN RODE was, die leefde in het Karthuysen klooster tot Seelen bij Diest (Brab.).

Vogel, *Teuthonista*.

voghelkijn, Brab. Y II, 2013 „*Die Brabantsche Yeesten*, door JAN DE KLERCK van Antwerpen uitg. J. FR. WILLEMS. *Bouwstoffen* : dl. 1, blz. 1-593, naar 6 vs. hss. gemaakt, allemaal uit de tweede helft der 15^e eeuw. Westmnl., Lichtelijk Brabantsch gekleurd.”

vogelen, *Brielsche Keuren uit de 15^e eeuw*, 39, 13, e. e., medegedeeld door DE JAEGER in Bijdr. voor Rechtsgel. en Wetg. dl. 3, 1877.

vuegele, Sacr². 644. *Bronnenlijst* : „Dit is tspel van den Heiligen Sacramente van der Nieuwervaert, uitg. E. Verwijs”. Volgens den uitgever werd het stuk waarsch. voor 't eerst gespeeld te Breda, tussen ± 1470 en ± 1500, en is de auteur niet de Brusselse rhetoriker JOHANNES SMEKEN, maar iemand van de bekende familie SMEKEN te Breda. Nu klopt die vorm helemaal niet met de moderne dialectgegevens. Noord-Brabant heeft **vo.gəl**, aansluitend bij Antwerpen in Zuid-Ndl. In de noord-westhoek der provincie zijn echter een aantal Zuidholl. **ø**-vormen doorgedrongen. Het is niet geheel onmogelijk dat Breda vroeger ook **vogəl** kende, maar dat naderhand de invloed van het A. B. zich in die stad heeft laten gelden.

16^e eeuw.

voghel, KILIAEN.

Vogel, PLANTIJN.

vueghel, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 196. uit „*De Waerachtige Fabulen der Dieren*” door EDW. DE DENE, 1567 uitgeg. JACOBS verklaart er bij dat we in het stuk nog wel de Brugse taal vinden, doch dat daarnaast de algemene vormen reeds talrijker worden.

Het Gr. Wb. is nog niet tot voc. *v.* gevorderd, zodat we van gegevens voor de 17^e eeuw verstoken blijven. Een aanwijzing voor die tijd vind ik bij NAUTA, *Taalkundige Aanteekeningen op de Werken van Bredero*, § 17 : „*veugeltje*

komt voor naast *vogeltje*, en niet alleen in de platte taal”. Bij VAN HELTEN *Vondel's Taal* kon ik niets ontdekken, noch in de speciale lexica v. Oudemans op Hooft en Bredero.

Kaart van Vogel.

Wat de oorsprong van het materiaal aangaat, zie de kaart van *konig*. Er werden alleen geen aanvullingen gemaakt naar Prof. E. BLANCQUAERT's atlassen, omdat *vogel* daar niet in opgenomen werd.

Overigens is het kaartbeeld geheel verschillend. Vlaamse, Zeeuwse en Hollandse dialecten hebben gezamenlijk *ø* tegen *o*. in de andere gebieden, behalve de grote steden in Zuid-Holland en omliggende. Maar er zijn bewijzen genoeg dat *vøgel* en niet *vo.gel* de echt Hollandse vorm is. Bij K. HEEROMA vinden we blz. 88 dat Ogerm. *u* in open silbe regelmatig *ø* wordt, en 121 dat Noordhollands het relictdialect is, dat de archaïsmen bewaart, terwijl het Zuiden geheel of gedeeltelijk de buit wordt van een Utrechtse of zuidelijke (Brabantse) expansie. Niet alleen Noord-Holland trouwens heeft *vøgel*, maar ook het andere grensgebied : het zuidelijk deel van Zuid-Holland. En we hebben gezien dat ook Bredero „veugel” kende. HEEROMA meent eveneens blz. 88 dat er echter een aantal gevallen zijn met *o*. in plaats van met *ø*. Die zijn gewoonlijk ontleningen aan het Brabants-Utsrechts, maar niet noodzakelijk, ze kunnen ook relicten zijn, nl. wanneer er *u*-vormen naast staan”. Een enkele *u*-vorm in *vogel* treft hij aan te Huizen, die echter aansluit bij een hele *u*-kern in de Veluwe. Dus mogen we besluiten dat *vo.gel* in Zuid-Holland geen reliet is, maar een ontlening.

VAN SCHOTHORST *Het Dialect der Noord-West-Veluwe* geeft blz. 24 *vūgel* „misschien door invloed van de volgende 1” en blz. 27 *kūgel*, *zūen* omdat W.-Germ. *u* voor *u*

in de volgende lettergreep... \bar{u} (is)", ald. ook *wūnen*, want W.-Germ. *u* voor nasaal werd \bar{u} ". Beter lijkt me de verklaring van N. VAN WIJK (Tijdschr. Leiden, XXI, 1912, p. 291 („Gerekte o en u is Oostnl. Dialecten")) als zou in het Veluws niet in *o* overgegane *u* bij rekking in open lettergreep \bar{u} worden.

Merkwaardig is in het westen van Drente, een hele kern \emptyset vormen, midden in de omliggende *o*. Zij komen voor in het gebied waar Dr. A. HOL, *Een Tegenstelling Noord : Zuid in de Praeterita en Participia van de sterke Werkwoorden*, uitg. in de Noord- en Zuidnederlandsche Dialectbibliotheek, 1937, Uml. meent te ontdekken in de praet. en part. v. sommige st. werkw. Dat *vøgel* hier ook een geumlautete Form is, kunnen we moeilijk geloven, daar het woord nooit Uml. factor had. Is dan een of andere analogie in het spel? Of heeft een heel ander proces dan Uml. plaats gehad?

Ook SCHURINGA *Het Dialect der Veenkoloniën* geeft *vogel*, *wonen*, tegenover *keunink*, *sleutel*, met als reden : in het 1^e geval was er geen Uml. factor aanwezig, in het 2^e wel.

G 94. en G. 172 kennen \emptyset naast *o*. en de correspondent van G 18 : schrijft : „vogel, vroeger veugel". In hetzelfde gebied komen ook een aantal *u*-vormen voor. Wat daarvan oud is, of aan jongere, dialectische innovatie is toe te schrijven kan ik niet uitmaken, de gegevens zijn daartoe te weinig talrijk en te weinig fonetisch nauwkeurig.

In het overige van Noord- en Zuid Nederland heerst de *o*-vorm. In Limburg vinden een gebied met *y*- en *u*-vormen. Evenals de *i*. en *y*. die op de kaart van *koning* op dezelfde plaats voorkomen, overeenstemmen met de omliggende \emptyset , stemmen hier *y*. en *u* overeen met de omliggende *o*. Deze differentiatie werd teweeggebracht door dezelfde slappe articulatie.

Vgl. ook DUPONT. *Het Dialect van Bree* : *Louv. Bijdr.* XIV, 83 „vùgel, enkv., naast viigel, mrv. ; ùu is sleeptonig equivalent van stoottonig ò uit Wgm. *u* met rekking”. Hasselt heeft *vøgel*, maar die ø is niets dan een ontronde *o*. Op dezelfde manier wordt daar de ø ontrond tot *e*. Vgl. L. GROOTAERS, *Het Hasseltsch Dialect* : germ. *u* in open silbe, wanneer geen Uml. factor volgt, geeft regelmatig ø. Grijpt Uml. plaats, dan geeft ze *e*. P. 53 en 33 zijn waarsch. in hetzelfde geval.

Het oostelijk zuidendeel van Oost-Vlaanderen vinden we zeer gemengd. Geen wonder : het is een overgangsg gebied. De *u*-vormen daar zijn recente dialectische innovaties van de *o*., die meer open en slapper gearticuleerd wordt. Die *u* is trouwens niet zuiver, maar heeft een naslag, ± *uə*.

Eenzoo is de *vyøgel* van 0.37 een slappe articulatie van de ø.

Uit het historische materiaal zijn ons maar twee vormen met ø bekend : een eerste uit de 15^e eeuw die we blz. 60 als zuidholl. beschouwden, en een uit de 16^e eeuw, representatief voor Brugge. Steunend op andere gevallen waar de ø uitspraak in West-Vlaanderen reeds veel vroeger geattesteerd werd, geloof ik dat ook Brugge wel *vøgel* kende vóór de 16^e eeuw.

4. Zoon.

Etymologisch.

Got. *sunus*, Ohd. *sunu*, Os., Ofri., Ags. *sunu*, Mhd. *sune*, Mnl. *sone sōne*. In het Westgermaans ging het woord naar de *i*-decinatie over, waardoor voorkomende meervoudsvorming door Uml. gemakkelijk verklaard wordt.

De Ndl. vormen met ø, ook in het enkelvoud, worden

gewoonlijk aan analogie met het mrv. toegeschreven. Deze interpretatie is misschien niet doeltreffend voor heel ons taalgebied, nl. niet voor het westen, omdat daar de Uml. het zwakst heeft ingewerkt.

Zie ook VAN HAERINGEN, *Suppl. op het Etym. Wb. FRANCK-VAN WIJK*, s. v. „de vormen met ö zullen bezwaarlijk overal te verklaren zijn uit verbogen vormen met Umlautsfactor”.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

sone, V. MAERLANT, *Rijmbijbel*, 22529, 2n id. ald. vs. malen.

sone, *Bloemlezing* 1, 175, 353. Uittreksel uit *Floris en Blancefoer*, vertaling uit het Fra. door DIEDERIK VAN ASSENEDE, in 1273 klerk van Margaretha van Vlaanderen. Waarsch. duidt zijn naam zijn oord van herkomst aan : Assenede in Oost-Vlaanderen.

sone, *Hs. Egmont*. In de *Bronnenlijst* : „Hs. betreffende de abdij van Egmond” en een verwijzing naar de Versla. en Mededeel. der Kon. Acad. v. Wet., afd. Letterk. 1^e dl., 3^e stuk (1858). Daar tref ik een „Advies van M. DE VRIES omtrent een oude rekening der abdij van Egmond”, waarin schrijver zijn vermoeden uitdrukt dat het stuk geschreven werd vóór 1267. Het is, zegt hij, de oudste rekening „Holland betreffende en in het Hollandsch opgesteld... een geheel huishoudelijk stuk, waarbij alleen de gewone taal tot leidraad kan hebben gestrekt”.

sone, zone, J. JACOBS, *Vergl. Klankl.*, § 82, R. M. 256, I a^o 1250, Massemine.

zoene, I. E. B., 1, 3 a^o 1268, Brugge.

soene, J. JACOBS, *Het Westvla.*, blz. 68 a^o 1264. Brugse Vrije.

soene, blz. 90, a° 1291, Eekloo.

Zone, blz. 92, a° 1298, Gent.

14^e eeuw.

zuene, Hs. v. 1348, 297c. *Bronnenlijst*: „Hs. op perkament, van 1348...”. Omtrent wat mij het meest belang inboezemt, de localisering, kon ik niets vernemen.

sonne, J. JACOBS, *Vergl. Klankl*, R. K. B. 29, a° 1380. Gent.

soenne, Rek. B. 30, a° 1380, Vrije.

zuene, suene : I. E. B. 1, 198 -a° 1316, Brugge.

zeune(n) : C. St. M. 309,310, a° 1334, Elverdingen.

zone, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 103, a° 1335, Veurne.

soen, ald.

zone, blz. 126, a° 1370, Wingene.

sone, blz. 136, a° 1382, Biervliet.

15^e eeuw.

soen, *Bloemlezing* 3, 73, 112. Uit. „Lof des. Huwelijks” van WILLEM VAN HILLEGAARSBERG, zie blz. 42. Zuidholl.

sone, Denkm. 1. D. i. *Vlaemsche Rijmkronijk*, uitg. door KAUSLER. De kronijk stopt plotseling 1404. Waarsch. werd ze gemaakt in de 15^e eeuw. DE VREESE noemt de taal „sterk Oostvla. gekleurd”.

soen, *Bloemlezing*, 3, 94, 6. Uit : „Der Minnen Loep” van Dirck Potter, een edelman uit Holland, die leefde in de eerste helft der 15^e eeuw.

zoons, FROISSART, 1, 226. Hollands zie blz. 59

sone, J. JACOBS. *Het Westvla.*, blz. 156. a° 1421. Inghel-munster.

zone, blz. 161, a° 1431.

Blz. 151 vestigt JACOBS er de aandacht op, dat op het einde der 14^e en in het begin der 15^e eeuw de West-

vlaamse schrijftaal gewichtige veranderingen ondergaat, dat de dialectische kenmerken zeldzamer worden, en vreemde vormen opdagen. „Haast ongemerkt staan we \pm 1420 in het oosten, \pm 1450 in het westen, zelfs in minder literaire teksten, voor een gewijzigde schrijftaal (niet spreektaal) waarin een nieuwe, oostelijke, Brabantsche spelling grootendeels de speciale Westvla. heeft verdrongen”

soen, *Teuthonista*.

sone, KILIAEN.

sone, PLANTIJN.

Kaart van Zoon.

Materiaal voor Zuid-Nederland komt uit de verzameling te Leuven, lijst 11, zin 1. Klein Brabant, Zeeuws Vlaanderen, en Zuid-Oost-Vlaanderen werden aangevuld naar Prof. E. BLANCQUAERT's atlassen. Gegevens voor Zeeland kreeg ik vanwege den Heer MEERTENS.

Uit de bestaande monografieën valt verder op te maken, dat West-Voorne (VAN WEEL) *zeun* heeft, Oud-Beierland (OPPREL) id., Zaandam (BOEKENOGEN) *zoon*, daarnaast *zeun*, en Drechterland (KARSTEN) eveneens *zøn*. Zuid-Holland rondom de steden heeft \emptyset , daarnaast o. HEEROMA, *Holl. Dialectstudies*, blz. 115 noemt A. B. *zoon* een ontleening aan het Utrechts. Wat er ook van zij, niet *zoon*, maar *zøn* is de primaire Holl. vorm.

Vlaams, Zeeuws en Hollands hebben dus alweer gezamenlijk \emptyset .

Noch MOLEMA noch TER LAAN geven iets op voor Groningen. SCHURINGA geeft *zeun* voor de Veenkoloniën. VAN SCHOTHORST *zûn*, voor de Noord-West-Veluwe (zie blz. 62 kritiek van V. Wijk.) Voor Overijsel raadpleegde ik een artikel, verschenen in *Tijdschr.* 42, 193-265, *Het*

Dialect van Deventer, van de hand van FIJN VAN DRAAT, die omstandig verklaart hoe in zijn dialect o eerst tot *ō* gerekt werd, daarna door Uml. en verkorting overging tot *ö*.

De *ö* (vocaal van Köln) in *zöne* is uit het mrv. door analogie in het enkv. doorgedrongen. Hij besluit dat, vermits de rekking plaats grijpt in de 12^e e., de Uml. nog na die tijd moet gewerkt hebben.

Het is m. i. eenvoudiger en natuurlijker te veronderstellen dat in zijn gebied nooit rekking plaats had (zie de eten/etten kaart van KLOEKE) en dan kan meteen ook die late, onmogelijk geworden Uml., na de 12^e eeuw, wanneer de Uml. factor reeds verdoft was, vervallen. Zie ook de algemene conclusie.

De *ø*-vormen schijnen dus wel het meest verbreid te zijn ; *o*. hebben naar mijn kaart : Brabant, het zuid-oosten van Oost-Vlaanderen, de zuidwestelijke hoek der provincie Antwerpen, en Limburg. Voor de enkele *u*- en *y*-vormen in Zuid-Oost-Vlaanderen, en voor die in Limburg verwijs ik naar de bespreking der *vogel*-kaart.

VAN GINNEKEN geeft *Taaltuin* I, 251, een kaartje van *zoon*. Het schijnt dat het materiaal waarop hij steunde niet al te zeer te vertrouwen was. Vergeleken met mijn eigen Zuidndl. gegevens storen er echter toch geen grove fouten in ; de grenzen komen grosso modo overeen. Er werd blijkbaar een slag in geslagen, en met de gemengde gebieden werd geen rekening gehouden. In elk geval geeft het kaartje en algemeen idee dat niet onwaar is voor Zuid-Ndl. In dezelfde mate durf ik dan vertrouwen hebben voor Noord-Nederland.

De commentaar, hoewel ik niet in allen dele er mee akkoord ga, schijnt me toch interessant genoeg om hem hier even te laten volgen, vooral om de conclusie : „De oudgerm. stamvocaal van *Sunu* bleef bewaard in de

Veluwe, Oss, Lieshout Arendonck, Aalst (?) Ninove (? (1) en Everbeke (?) werd verlengd tot ooë in Barneveld, Weert, Bree (?) (2), Niel en Genck, en diphtongeerde later tot ou in Halle, Etterbeek, Boom, Leuven, Westmaas, Broeck in Waterland en Hoorn (welke ou tot oi werd in Bilsen, Helmond en Dinteloord) en ging over tot u (vocaal van rond) (3) in Eupen, Heerlen, Varseveld, Aalten en Den Ham in Overijsel.

In bijna den heelen Zuid-Oosthoek echter werd de u tot o, en na de rekkingswet, juist als in het Hd. tot oo. Van hieruit heeft deze oo der me. cultuurtaal zich verder, in bijna heel Gelderland, en naar de groote steden Utrecht, Leiden, den Haag, Delft, Brielle, Rotterdam en Amsterdam met hun respectieve omgevingen uitgebreid, gelijk de omgrenzing zelf nog duidelijk aangeeft. In het Noorden vormt Friesland met Vlieland een enclave met gerekte open o. Maar in heel het overige gebied heerscht de eu of ö (klank van Götter) en hooren we dus zönne, zeune en zeun, welke laatste vorm ook zeker in de M. e. in de volkstaal van bijna heel Gelderland, Utrecht (4), en Holland de meest gebruikelijke is geweest. Ongetwijfeld kunnen de verbogen vormen met Umlautelementen hierop invloed hebben uitgeoefend; zelfs lijkt het mij niet onwaarsch. dat de beide dentalen, z en n, ... althans in het Oosten des lands in dezelfde richting hebben meegeholpen, maar ten slotte komt mij dit eu-gebied te groot en te homogeen voor om aan zulke accidenteele oorzaken te worden geweten, en ik concludeer daaruit dus tot een vroege

(1) De vraagtekens zijn van mij. We hebben gezien dat voor die plaatsen, in Zuid. Nederl. althans, geen kwestie is van behoud, maar van dialectische innovatie.

(2) DUPONT geeft voor Bree : zùn, enk. zén(s), mrv.

(3) Waarsch. wordt bedoeld : Δ.

(4) HEEROMA beweert integendeel dat A. B. zoon juist uit Utrecht komt.

spontane palatiseering, die evenals zij de gedekte oe tot Ned. u en de lange oe tot uu verschoof, ook de ongedekte korte u en oe respectievelijk tot ö en ü maakte, die dan later tot een eu gerekt werd”.

Men ziet het : hier en daar vallen wel een paar bijzonderheden af te dingen op het artikeltje, maar ik vond et daarom belangwekkend, dat ook van GINNEKEN het vermoeden oppert van spontane palatalisering. Ik maak alleen voorbehoud voor de Saksische dialecten. Hier is Uml. inderdaad niet onmogelijk. In *zøn(ə)* moet hij dan naar analogie in het enkv. gekomen zijn. En het beste bewijs hiertoe is, dat in sommige dialecten de meervoudsvorming door Uml. bewaard bleef, bvb. te Bree.

5. Wonen.

Etymologisch.

Ohd. *wonēn*, Os. *wonon*, *wunon*, Ofri. *wonia*, (w)unia, Ags. *wunian*. Men ziet, dat vormen met, naast vormen zonder Uml. factor voorkomen. Onze dialectmonografieën kiezen dan ook de Ags. of Ofri. vorm wanneer ze een *wønə(n)*, de Ohd. of Os. vorm wanneer ze een *wo.nə(n)* te verklaren hebben.

Eigenlijk weten we niet welke vóórmnl. vorm aan ons mod. „wonen” ten grondslag ligt, dus ook niet of een Uml. factor al dan niet aanwezig was.

Het Nhd. heeft in elk geval geen Uml., noch het Meng. : *wunnen*, *wonnen*.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

wonen, VAN MAERLANT, *Het Leven van Sinte Fransiscus*, 3487. e. e.

woont, *Floris en Blancefloer*, 2425, zie blz. 64 Oostvlaams.

woont, HADEWIJCH, *Proza*, 1, 71, zie blz. 58, Brabants.

woont, *Reinaert I*, 602, e. e. in dl. A. zie blz. 52, Westvla.

14^e eeuw.

wonen, *Walewein*, 1126, zie blz. 58, Vlaams.

woent, *Rose*, 2569, zie blz. 40, Brabants.

woonne, *Ruusbroec*, 63, Brabants.

woende, *Seghelijn van Jherusalem*, 980. De uitgever VERDAM meent dat het werk het veiligst in de eerste helft der 14^e eeuw te plaatsen is, en dat de dichter een Vlaming was; blijkens het gebruik van enige woorden die KILIAEN als „flandr.” boekt.

wonende, *Keure van Hazebroecke III*, 95 a^o 1336. Frans Vlaanderen.

woenden, Velthem II, 55, 13. VAN VELTHEM was Brabander, leefde op de overgang van de 13^e eeuw naar de 14^e eeuw richtte zich echter naar de school van VAN MAERLANT.

woont, *Bloeml.* III, 24, 31, uit „Wisen Raet van Vrouwen,” van Pieter van Iersele. In het biografische Wb. van FREDERIKS-VAN DEN BRANDE vind ik s. v. „Dichter der 14^e eeuw, waarsch. afkomstig van het dorp Eysel bij Eindhoven dat vroeger Iersel heette”. (Noord-Brabant).

gewoont, Limb. serm. 338, 19. *De Limburgsche Sermoenen* uitg. KERN. naar een hs. uit de 14^e eeuw. De sermoenen waren geschreven in een soort Mnl. schrijftaal, die echter sterk Limburgs gekleurd is, wat blijkt uit klank- en vormleer.

wonen, *Gloss. Bern.* zie blz. 43, Limb.

wonende, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 103, a^o 1335, Veurne.

wonende, blz. 126, a^o 1370, Wingene.

woent, blz. 135, a^o 1382, Brugge.

weunt en geweunt, blz. 146, a^o 1383, Kortrijk.
woende, blz. 148 a^o 1382, Tielt.

15^e eeuw.

woent, L. O. H. 3907. *Van den levene ons heren*, uitg. VERMEULEN, naar een hs, geen autograaf, gedateerd 1438. „Oetingen, de plaats waar het voltooid werd, is waarsch. het thans nog zoo genoemde dorp in Zuid-Brabant, en niets belet ons te gissen dat de dichter zelf uit die streken is...”. (Inleiding.)

woende, Sev. Vr. 885. *Van den Seven Vroeden van binnen Rome*. Een 3-tal drukken allemaal van eind 15^e eeuw werden bewaard. Volgens den uitg. STALLAERT „is de taal doorslaand die van een Brabander”.

woonde, Proza Sp. 72 e. *Prozabewerking van den Spieghel der Sonden*, (nl. van de *Nieuwe Doctrinael of Spieghel der Sonden* van den veertiendeëeuwsen West-Vlaming Jan de Weert). Het hs. is van 1434 of 1436. De uitgever VERDAM vindt in de taal „veel onregelmatigheden. Zoo zijn er bvb. woorden die op de eene plaats den Saksischen en op de andere plaats den Frankischen vorm vertoonen. De bewerking moet dus gemaakt zijn in een dialect gesproken tuschen Frankisch en Saksisch gebied, bvb. West-Gelderland. In geen geval is de bewerker een Vlaming”.

wonende, *Clerc*. 80 zie blz. 53 Zuidhollands.

woonende, *V. d. Vet, Biënb.* 363. *Bouwstoffen* : „Het Biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn exempelen... hs. A, geschreven 1458, Hollandsch-Utrechtsch”.

woont, *Froissart*, 1, 135. zie blz. 59 Holl.

wonen, *Der Minnen Loep* 1, 1892, van DIRC POTTER (1370-1428) die leefde te Den Haag.

woenen, *Rechtsbronnen van Harderwijk*, 7, uitg. door door J. L. BERNIS in Werk. der Vereen. tot bevoor. v. uitg. der oude vaderl. Rechtsbronnen.

Hardewijk ligt in Gelderland.
inwonen, *Teuth.*

16^e eeuw.

wont, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 183, a^o 1516, Nieuwcapelle (tg. *bueters* in dezelfde tekst).

wonnende, *Rekeningen van het Bisdrom Utrecht*, 736, a^o 1506/8.

woenen, *Rechtsbronnen der stad Amsterdam*, 453 a^o 1494-1512, uitg. J. C. BREEN in oude Vaderl. Rechtsbronnen.

woonen, KILIAEN.

woonen, PLANTIJN.

Kaart van Wonen.

Materiaal : voor Zuid-Ndl., GROOTAERS, lijst 8, zin 97, atlassen v. Prof. E. BLANCQUAERT. Zeeuwse gegevens werden mij toegestuurd door den Heer P. J. MEERTENS. Voor de provincie Holland kreeg ik een kaartje vanwege Prof. G. G. KLOEKE, gemaakt naar TE WINKEL 1895. Op dit kaartje worden onderscheiden : *eu-oo-au-o-oo*, wat ik zo interpreteer : *eu = ø* ; *oo = o.* ; *au = o.u*, waarsch. toe te schrijven aan de tendenz tot diftongeren, *o = ɔ* ; *oa = ɔu*.

Daar het onderscheid tussen *o.* en *o.u*, *ɔ* en *ɔu* hier geen belang heeft, heb ik het ook op de kaart door geen speciaal teken aangeduid.

West-en Oost-Vlaanderen, Zeeland hebben *ø*. *Wonen* te Middelburg en Vlissingen zijn aan invloed van het A. B. te danken. Niet zoo op Schouwen, dat behalve *wonø*, ook *mo.lø* en *slo.tøl* heeft tegenover *wonø*, *mølø* en *sløtøl* in het overige Zeeuwse gebied. Het blijkt dus een conservatief eiland te zijn.

West-Voorne (VAN WEEL) en Oud-Beierland (OPPREL) hebben *ø*.

BOEKENOOGEN : „wonen, daarnaast soms weunen”.
 KARSTEN (Drechterland) : wøne.

Blijkens het kaartje van 1895 schijnen de ø-vormen in Noord en Zuid Holland vrij talrijk vertegenwoordigd te zijn, zelfs de meerderheid te hebben. Hoewel het materiaal TE WINKEL niet dan met uiterste voorzichtigheid te hanteren is, durf ik er hier wel enig vertrouwen in hebben daar „weunen” in Zuid-Holland door een paar inlichtingen omtrent Sliedrecht, Giessendam en h. J. Ambach, die ik kreeg van een Hollands medestudent, bevestigd werd. Ook Bredero gebruikt „weunen”.

Het hoeft geen betoog dat *weunen* de Holl. vorm is, en dat Vlaanderen, Zeeland en Holland alweer samen gaan met ø tegenover o. in het overige Ndl. gebied.

Vrij zonderling zien de enkele ø-vormen in de provincie Antwerpen er uit. Hun gering aantal maakt het nog moeilijker, ze te verklaren. Misschien is er continuïteit tussen Oost-Vlaanderen en Antwerpen; in het overgangsgedebiet der beide provinciën luidt de vocaal *yə* en *uə*, maar of dat innovatie is op o. dan wel op ø kan ik uit de fonetisch te weinig nauwkeurige aanduidingen der correspondenten niet opmaken.

De Bommelerwaard heeft *wo.nən*, de Noord-West-Veluwe *wū.nən*, de Veenkoloniën *woon'n*, Groningen *woonn*.

De Brabantse en oostelijke dialecten hebben dus o., of wat daaraan beantwoordt. In Brabant (Belg) en Limburg (Belg.) komt haast geen o. als zodanig voor, maar vooral u en soms y. Ook voor *zoon* en *vogel* hebben we bepaalde kernen van ū-vormen ontmoet, maar ditmaal zijn ze bijzonder talrijk. De bilabiale w zal er wel voor iets tussen zijn.

In het historisch materiaal vinden we maar éénmaal ø, nl. te Kortrijk in de 14e eeuw. Maar die ene vorm bewijst toch dat *wønen* bestond in het Westvla. der 14e eeuw.

6. Molen.

Etymologisch.

Een ontlening aan laat- Lat. *molina* of *molinae* (4e eeuw). Ohd. *mulin* Os. *mulin*, Ags. *myl(e)n*, Mhd. *müle*, Mnl. *molene* en *mölene*. De lange *i* zal wel naar korte overgegaan zijn, wanneer de klemtoon naar de eerste silbe verschoof, zodat ze een gewone Uml. factor werd (vgl. Michels, Mhd. *Elementarbuch*, blz. 59).

Historische gegevens.

13^e eeuw.

molen, V. MAERLANT, *Rijmbijbel*, 4057.

molne, *Hs. Egmont*, f. 18 r. Noordhollands (zie blz. 64).

molenen, Brand. 1781, *Van Sinte Brandane*, uitg. W. J. BRILL. Beschouwd als een der oudste producten der Mnl. letterkunde, meestal als zijnde van het eind der 12^e eeuw. Volgens den uitgever is het toch niet zo oud als men het gewoonlijk voorstelt. Omtrent de kleur der taal zegt hij niets, maar de gangbare opinie is, dat het in oostelijk Mnl. geschreven werd (zie DE VOOYS, *Gesch. der Ndl. Taal*).

14^e eeuw.

muelne, V. MAERLANT. *Het Leven van Sinte Franciscus*, uitg. TIDEMAN 8735, id. 8741, 8725, 8737. We vernemen uit de inleiding dat het hs. uit de 14^e eeuw dateert. Het is natuurlijk niet onmogelijk dat die vorm door Maerlant zelf gegeven werd, maar dat lijkt me niet waarsch., daar hij zich anders strikt aan de o. houdt. Dit en *sluetel* in *Alex.* zijn de enige gevallen van \emptyset die ik bij hem gevonden heb.

molen, *Boxhorn, Chron. v. Zeel.* 1, 291-a^o 1310.

(water)**molnen**, (water)**muellen**, **muellen**, *Rekeningen van Gent*, a^o 1340. De 3 vormen komen voor in één zelfde

zin. Hierbij 2 mogelijkheden : in de gewone, gesproken taal werden **molen** en **mølen** naast elkaar gebruikt (ook in de mod. diall. gelden dikwijls twee uitspraken voor één plaats), of, *molen* is een schrijftaalvorm, die men ook in administratieve stukken kan verwachten. Het tegenwoordige Gents kent alleen **møle**.

molen, *Rek. der Graven*, 1, 444, a° 1345, Hollands (zie blz. 52).

molen, *Christ*, 443, lichtelijk Limburgs (zie blz. 59).

moolne, *Velthem II*, 52, 9, Brabants (zie blz. 70).

muelnen, *De Oorlogen van den Hertog Albrecht van Beieren met de Friesen*, 535 a° 1399 ; VERWIJS geeft hier de bronnen uit van een geschiedenis van Hollands-Friese oorlogen. Ons citaat komt uit een charter van 1399, maar waar, en door wie het gemaakt werd staat er niet bij. De charters zijn ontleend aan een „pergamenten band, getiteld Oistvrieslandt”. Misschien is dit een vingerwijzing. Het is niet onmogelijk dat we hier een Oostfriese vorm krijgen, daar **MOLENA**, **TER LAAN**, **SCHURINGA meuln** opgeven voor de prov. Groningen. Als Hollandse vorm zouden we eerder *meule* verwachten.

moelne, *Sassensp*, 1, 126, 223 (Het Mnl. Wb. spelt *moolne*). *De Saksenspiegel in Nederland*, uitg. B. J. B. DE GEER VAN JUTPHAAS, naar een hs. van einde 14^e of begin 15^e eeuw, in Hollandse tongval opgesteld. Van de hs. tekst werd nimmer afgeweken.

mulne, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 105, a° 1328, Brouckerck (Fra-Vla).

(oli) **moelne**, blz. 122, a° 1361 Kortrijk.

muelne, blz. 134, a° 1379, Brugge.

molen, J. JACOBS, *Vergl. Klankl.* § 82, a° 1302 Gent.

muelen, a° 1319, Ieperen.

oli(**molen**), a° 1380, Oudenaarde.

muelen, a^o 1384, Veurne.

muelen, a^o 1384, Veurne.

15^e eeuw.

muelne, *Het Gendsch Charterboekje*, 120 a^o 1402, uitg. K. L. DIERICKX.

molen, *Oud Vaderl. Rechtsbronnen* 2, 347, 188. Hier de „Rechten der Stad Goedereede” a^o 1430 (blijkens een alg. opschrift, niet 1482 zoals de uitgever VERWIJS aangeeft). Goedereede heeft een Zeeuws dialect, niettegenstaande het in Zuid-Holl. ligt. Blz. 347 vind ik „meulder”, naast „molen”. Waarsch. kende de volkstaal ook of alleen *mølen*.

Toevallig ontdek ik nog een belangrijk *ø*-vb. voor Limb., nl. in dl. 16, blz. 225 van de *Publ. soc. hist. et archéol. dans le duché du Limb.* : „Noch soe halden sy dat *moelenrecht*... ende hy sal hebben uyt ygelicke molter vaet ein schottel, maer off 't saeck were dat die luyden *streeck* nae ter *muele* deden...” en nog drie maal *muele* op de zelfde blz. Het citaat komt uit de „Bankrechten van Beek” (in de omgeving van Valkenburg) door den uitgever E. SLANGEN ± 1450 gedateerd. De taal is duidelijk oostelijk en m. i. staat traditionele taal *moelen* tegenover geweslijke inslag *muele*. Er werd mij op gewezen dat hier misschien Duitse invloed is, waar de Uml. van *ö*, door *ue* aangegeven wordt. Dat is mogelijk, maar er moest ook een reden zijn om die Duitse manier over te nemen. Waarom ook deed men dat nu eens wel, dan weer niet? (Het *Rheinisches Wörterbuch* kon ik niet raadplegen daar *voc. m* nog niet bereikt is).

molenen, *Breidenbach*, 46 v. *De Heylige Bedevarden tot dat heylige grafft in Jherusalem*, 1488 te Maintz gedrukt. *Bouwstoffen* : „Zuidhollandsch-Utrechtsch, met vele spreektaaltermen”.

meulene, J. JACOBS, *Het Westvla*, blz. 167, a° 1471, Belle.

muelen, *Vergl. Klankl.* paragr. 82 a° 1432 en 1407, Aalst

meulene, a° 1471 Fra-Vla.

meulene, a° 1482 Belle (W. Vla.).

moelen, *Teuthonista*.

Prof. R. FONCKE bezorgde mij nog :

molen, *Rekeningen van Jan Reymers, rentmeester van de tafel van den H. Geest van O. L. Vrouwparochie over de Dijle binnen Mechelen*, a° 1481, en id. a° 1499.

16^e eeuw.

meulen, (Groot Wb.) *Utr. Placaatb.* 2, 726, a° 1579.

molens, ald. a° 1579.

muelne, *Cost. Vrije van Brugge*, 1, 612, a° 1542.

molen, KILIAEN.

molen, PLANTIJN.

muelens, J. JACOBS, *Het Westvla*. blz. 188, Tielt a° 1539.

muelen (berrich), Vanwege Prof. FONCKE) *Tafel H. Geest van O. L. Vrouw*, Mechelen, a° 1559-60.

17^e eeuw.

molen, *Cost. v. Brussel*, 1, 102, a°, 1606.

meulen, *Vla. Placaatb.* 4, 1036 a° 1673.

molen, bij DE BRUYN, HUIG DE GROOT, C. HUYGHENS, Jr.,
HOOFT.

meulen, DE BRUNE, *Spreekw.* 469. DE BRUNE leefde in
Zeeland.

meulen, ROTGANS, *Poesy*. Die ROTGANS van een Amster-
dammer (1645-1710).

meulen, BREDERO, 2, 70. Hier zeer volks getinte taal.

meulen, *Crispijn en Crispaan*, treurspel van den Amster-
dammer HENDRIK VAN HALMAEL (1654-1720).

meulen, CATS, 1, 519.

meulen, *Jes.* 47, 2.

meulens, *Jerem.* 25, 10. id. *Matth.* 24, 41. Het feit dat we „meulen” vinden in de Statenbijbel bewijst wel hoezeer die vorm verspreid was.

meulen, *Cost. Vrije van Brugge* a° 1611.

meuleken, *De Gramschap*, 70 van den Gentenaar LIVINUS DE MEYER (1655).

meulen, ASSELIJN, *De Kwakzalver*, 1692 Asselij, geboren te Dieppe, kwam als kind naar Amsterdam, waar hij zijn verdere leven doorbracht.

In de 18^e eeuw hebben alle citaten *molen*, behalve „meulewiek” uit „D'Uitsteeckendste Digtkunstige Werken”, 3^e dr. 1719. Ik ben echter niet te weten gekomen wie de auteur, een zekere JAN ZOET, was.

Kaart van Molen.

Materiaal : GROOTAERS, lijst 1. Voor Zeeland kreeg ik gegevens vanwege Mej. Dr. M. C. GHIJSEN.

In Zeeland hebben Walcheren, Zuid-Beveland, Tolen, Scherpenisse, Ooltgensplaat, land van Axel en Hulst *meule*, Schouwen-Duiveland daarentegen vertoont het relict : *molen*.

West-Voorne en Oud-Beierland hebben *meule*. BOEKEN-OOGEN geeft *molen* op, zonder eventuele *meulen* ernaast. *Molen* zal wel de oorspronkelijk Noordhollandse vorm zijn (en dan moet hij als relict beschouwd worden) daar het Zuidhollands en de andere omliggende dialecten *møle(n)* hebben, zodat van een ontlening geen sprake kan zijn.

Dr. K. HEEROMA, geeft in zijn *Hollandse Dialectstudies* een kaartje van *molen* voor Holland. Zijn commentaar (blz. 89) lijkt me echter wat vergezocht. Hij stelt het nl. voor, alsof Zuid-Holland oorspronkelijk *møle(n)* had,

een vorm die dan ook heel Noord-Holland veroverde. Maar naderhand werd Zuid-Holland zelf veroverd, door een uit het zuiden zich opdringende *møle*(n). Amsterdam ontsnapte echter, zodat het A. B. *molen* bewaarde. Waarom al die omwegen, en niet dadelijk gezegd dat Zuid-Holland de voor dit dialect normale palatalisering kende, terwijl die in dit geval achterwege bleef in Noord-Holland? Dergelijke relicten komen voor, zonder dat de reden op het eerste gezicht duidelijk is. Dat Amsterdam van de „verovering” verschoond bleef is ook al niet juist: zie de vbb. van Amsterdammer meulens in de 17^e eeuw.

Voor de oostelijke dialecten vind ik bij MOLEMA : „möln, minder algemeen meulen”, en bij TER LAAN, „meuln”, bij SCHURINGA (Veenkoloniën) *meul'n*, bij JURRIEN GUNNINCK (Kampen in Overijssel) : *meule*. VANDE WATER (Bommelerwaard) geeft *meul*, VAN SCHOT-HORST (N.-W.-Veluwe) *möel*, FIJN VAN DRAAT (Deventer) : *möle*.

Uit de weinig dichte kaart, en uit de monografieën blijkt toch zeer duidelijk, dat over het hele Ndl. gebied, behalve op Schouwen-Duiveland en in Noord-Holland, het *ø*-vocalisme heerst. Ook in het uiterste zuiden van Holl. Limburg staan een 3-tal molens. Daar ik echter bij HOU-BEN, *Het Dialect van Maastricht*, *meul*, vind, vraag ik me af, of de correspondenten zich niet door het A. B. hebben laten beïnvloeden.

Hoe komt men nu tot die paradoxale toestand dat quasi heel Nederland in de gewone spreektaal een bepaalde vorm heeft, terwijl het A. B. er een andere heeft? Dr. HEEROMA verklaart de A. B. *o*-vormen tg. de Holl. *ø* voor ontleningen aan het Utrechts, en wanneer dat niet gaat, aan het Brabants. Hier is noch het ene, noch het andere mogelijk, beide dialecten hadden reeds *ø* in de 16^e eeuw. Men zie het *Utr. Placaarb.* a^o 1579 (blz. 77) en SEXAGIUS, die zegt dat

de diphtong *eu* klinkt als in Fra. *peu*, *feu*, etc. en dat die klank o. a. in *meulen* wordt gehoord. (*Leuv. Bijdr.* IV, 65. GOEMANS : *Antonides Sexagius'*. *De orthographia Linguae Belgicae*).

Dit alles bracht mij op het idee dat we bij A. B. *koning*, *molen*, *mogen* e. a. tegenover Hollands *meugen*, *meulen*, enz. niet moeten denken aan onverklaarbare ontleningen, maar aan behoud in de nieuwe, van elementen uit de oude cultuurtaal (zie de conclusie).

7. Mogen.

Etymologisch.

Got., Ohd. *mugan*, *magan*, Os. *mugan*, Ofri. **muga*, Ags. *magan*, Mhd. *mügen*, *mugen*, Mnl. *moghen*, *möghen*.

Een voldoende verklaring der Mhd. en Nhd. geumlautete vormen heb ik nergens kunnen ontdekken.

Van oudsher een Uml. factor in de infinitief aannemen, is een **mug*.jan veronderstellen, wat als vorming zeer ongevoelen is, en wat ik ook in geen van de etym. wdb. heb aangevonden.

Is er analogie in het spel, dan kan de Uml. niet uit de 2^e of 3^e ps. enkv. doorgedrongen zijn, daar het verbum een pret. pres. is. Wel kan hij komen uit de subj. pres., des te meer dat bij de pret. presentia het vocalisme van subj. en inf. gelijk was.

Het Ndl. *mogen* gaat natuurlijk op de vorm met *u* terug. In de dialecten vinden we nochtans veelvuldig *magen* en *maggen*, maar de vraag is of dat geen recente analogieën zijn naar de 1^e en 3^e ps. enkv.

Bij het verzamelen van historische gegevens heb ik geen rekening gehouden met 1^e en 3^e ps., het preteritum en het zwakke participium; wel met het sterke: *gemogen*. Die

vormen kunnen ons immers niet inlichten omtrent de afwisseling o./ø.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

mooghen, VAN MAERLANT, *Rijmbijbel*, 17454, e. e.

mog(h)en, *Merlijn* 3804. Id. *Sp. Hist.* III, ¹, 40, 5, en *Wapene Martijn* III, 160.

moghen, *Rein* I, 2439 dl. B. dus Oostvla.

ghemoghen, *Rein* I, 1728, dl. A. Westvla.

muegghen, J. JACOBS, *Vergl. Klankl.* § 82, a^o 1282, Brugge.

moghen, *Ann. Em.* 50, 221 a^o 1288, Brugge.

14^e eeuw.

ghemoghen, *Walewein*, 9744, Vla. (zie blz. 58).

meughen, *Spiegel der Wijsheit of Leeringhe der Salichede* van JAN PRAET, West-Vlaming uit de 14^e eeuw.

gemoghen, *Rose*, 1605, Brab. (zie blz. 39).

gemoghen, VELTHEM, 1, 41, 54 Brab. (zie blz. 70).

gemoghen, Stoke, VI 628, Van MELIS STROKE weet men dat hij te Utrecht geboren werd. Zij *Rijmkroniek* werd vermoedelijk geschreven ts. 1302 en 1305. DE VOOYS noemt hem reeds volbloed Hollands.

moghen, *Seghelijs van Jherusalem* 5271, Vla. (zie blz. 70).

moghen, N. D. 995 (in Oud-Vla. gedichten door Blommaert uitgeg.) *De Nieuwe Doctrinael oft Spiegel fder Sonden*, door JAN DE WEERT, heelkundige te Ieperen, waarsch. begin 1362 overleden.

moghen, *Rein.* II, 7214, Zuidwestvla. (zie blz. 52).

muecht, (2^e ps.). *Denkm.* 3, 180, 94 *Vlaamsche Rijmkronijk*. Oostvla. (zie blz. 65).

moghen, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 115 a^o 1344, Poperinge.

moghen, ald. a^o 1344, Ieperen.

meughen, J. JACOBS, *Vergl. Klankl.*, § 82, I. P., 12, a^o 1372. d. i. „Yperen jeghen Poperinghe aengaende den Verbonden” uitg. NAP. DE PAUW.

gemogen, *Leven van Sinte Christina de Wonderbare*, 924 Lichtel. Limb. (zie : blz. 59).

15^e eeuw.

mooch(di), *Der Minnen Loep*, 1, 640. Hollands (zie blz. 65)

mogen, *Van den levne ons heren*, 1273-Brab. (?) (zie blz. 71).

moghen, J. JACOBS, *Het Westvla.*, blz. 163, a^o 1438 Duinkerken.

vermoghen, blz. 164, a^o 1440, Dixmuide.

muecht, a^o 1472, bij ANTHEUNIS DE ROVERE, rederijker uit Brugge in een sterk dialectisch gekleurde tekst.

mogen, *Teuth.*

J. JACOBS, *Vergl. Klankl.* § 82.

moghen, Dgb. 3, 10, a^o 1452, Gent.

moghe, O. D. 1900, a^o 1430. Dendermonde.

16^e eeuw.

mueghen, EVERAERT, 207. Brugs esbatementdichter (1480-1556).

meugen, *Onuitgegeven Refreyne van Anna Bijns*, *Lew. Bijdr.* IV, 266 maar een kopij van een Antwerpsen minderbroeder Engelbrecht van der Donckt, ± 1540.

meug(dy), ald., 204.

mogen, ald. 247.

Het is bekend dat A. BIJNS dikwijls zeer dialectisch schreef. Kende ze de 2 vormen in haar dialect, of stamt „mogen” uit de traditionele taal?

mogen, *Cost. v. Antwerpen*, A, 34, a^o 1582. Het woord *versueken* (= verzoeken) in dezelfde zin schijnt op tamelijk

sterke dial. inslag te wijzen. Misschien kende het Antwerps van die jaren *mogen* en *meugen*.

meugen, VISSCHER, *Zinne-poppen*, 175 a. VISSCHER was Amsterdammer, een van die auteurs die eerder in volkse taal en stijl schrijven.

moghen, KILIAEN.

mogen, PLANTIJN.

mueghen, J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 185, a° 1523, Kortrijk.

(ver)moghen,, blz. 197 a° 1564, Roeselaere.

17^e eeuw.

meughen, BREDERO 1, 286. Id. 3, 241, en 3, 264.

meugt (je), CATS 2, 299 a.

mooght(ghij), HUYGHENS, 2, 53.

meucht (ghy), SAM. COSTER, 53, SAMUEL COSTER, Amst. 1579-1658. Het citaat komt uit een der volkse kluchten, die de deftige doctor ook wel schreef.

moocht, (ghy), VONDEL, 1, 81.

meugt, ald. 7., 535.

meugen, ald. 9, 194.

Ik heb getracht die citaten te dateren, om na te gaan of het gebruik van *eu* of *o* niet in verband te brengen was met de 2 bekende perioden in Vondel's taal (grens \pm 1625) : een eerste waarin nog een aantal Dietse elementen voortleven, een tweede waaruit de antiquiteiten verdwenen zijn.

De uitkomst was negatief : *o*- en *eu*- vormen komen naast elkaar voor in de 2 perioden.

meugen, HOOFT, *Ged.*, 2, 272.

mogen, ald., 2, 312.

meucht, ald. 2, 319. Alle citaten komen uit *Warenar*, waar we volkstaal krijgen in plaats van de anders aristocratische taal van HOOFT. Typisch is dat Ritsert, de jonge man uit het stuk, lid van de nieuwe generatie, die zich ver-

zorgder en sierlijker uitdrukt dan de andere personages, „mogen” en niet „meugen” gebruikt.

meugen, *Deuteronom*, 19, 15.

moogen, SIX VAN CHANDELIER, *Poesij*, Amst. 1657, uit Zuidndl. familie.

Uit de citaten blijkt duidelijk dat *mogen* eerder tot de beschaafde taal behoorde en nooit tot het dial., terwijl *meugen* eventueel voor beide kan gebruikt worden. *Meugen* moet zeer verspreid zijn geweest, blijkens het feit, dat ook de Bijbel hem heeft. In de 18^e eeuw gebruiken zelfs STARING en een zo deftig redenaar als VAN DER PALM hem nog :

meugt (gy), STARING, 3, 55.

meugt (gij), V. D. PALM, Red. 2, 177.

Kaart van Mogen.

Materiaal : als voor molen. GROOTAERS lijst 1/164.

Het Zuidndl. gebied heeft bijna over zijn geheel *ø*-vormen, met hier en daar enkele zonderlinge *o*-vormen, nl. H. 112 in W. Vla., I, 360^a in O. Vla. P 2 in Brab., K. 256 in Antw. Beïnvloeding van de correspondenten — men richt zich dikwijls tot onderwijzers — door het A. B.? Indien het niet zo is, moeten die vormen relictien zijn, die dan ook te vermenigvuldigen zijn, gezien het gering aantal gegevens.

Zuid-Limburg echter heeft *mo.gən*, Hasselt zal wel *møgə* hebben, zoals GROOTAERS het aangeeft, en niet „mogen” zoals de correspondent doet (een bewijs dat ons vertrouwen in schriftelijke enquêtes niet onbegrensd moet zijn). Bree heeft regelmatig *múugen*, Roermond *moge*.

Zeeland kent, naast *møgən* ook *maggə*, nl. te Brouwershaven, Overflakkee, beide vormen op Walcheren, *maəgə* in West-Voorne.

BOEKENOOGEN : „magge, mogen en soms meugen... De vorm meugen leeft nog slechts voort in enkele uitdruk-

kingen, bvb. in het ook elders bekende : van mekaar meugen ze niet en voor mekaar deugen ze niet ; ook in meugebet, naast muggebet, bet. iem. die de plaats inneemt, die een ander geweigerd heeft, en in meugelijk naast mogelijk”. BREDERO gebruikt de samenstelling „meugeveel”, in bet. van „slokop”, en het A. B. heeft de uitdrukking tegen „heug en meug” bewaard dank zij het rijm.

Alles wijst er op dat in Zaandam niet alleen, maar waarsch. in heel Holl. de \emptyset -vorm de oorspronkelijke was. Zie ook in het hist. materiaal de vele vbb. van „meugen” gebruikt door Amsterdammers in de 17^e eeuw.

MOLEMA : „maggen of meugen”, TER LAAN : „magn of nevenvorm meugn”. FIJN VAN DRAAT (Deventer) „meugen” VAN SCHOTHORST : mögən, VANDE WATER : meugə met als verklaring : „heeft als alg. Ndl. eu, waarsch. uit de vormen, waarin een Uml. factor voorkwam.”

Het blijkt dus, dat vrijwel heel het Ndl. taalgebied de de \emptyset -vorm heeft, Zuid-Limburg uitgezonderd. Niemand zal er aan denken, te beweren dat de A. B. vorm *mogen* uit die streek stamt. Ik ben daarom geneigd te geloven dat we voor hetzelfde geval staan als bij „molen” (zie ald.) : behoud van oude cultuurtaalvormen in de nieuwe standaardtaal.

8. Schotel.

Etymologisch.

Zeer vroeg ontleend aan Lat. *scutella*, volgens KLUGE ten laatste in de 6^e eeuw. Door de overgang van *e* in *i* in de onbeklemtoonde positie ontstaat een Uml. factor. Daar Eng. *scuttle* en Ndl. *schotel* zonder Uml. gebleven zijn, wil men ze terugvoeren niet op *scutella*, maar op **scutula*. FRANCK voelt zelfs nog meer voor substitutie van suff. *-alō* voor *-ilō*. Wat er ook van zij, het Mnl., evenals de

mod. dialecten, vertoont o.- naast ø-vormen, en het woord *schotel* heeft dit gemeen met andere woorden, waarin Uml. factor al of niet aanwezig was ; dus is de vóórmnl. vorm van schotel niet op te stellen.

Ohd. scuzzilla, Mhd. schüzzele, Os. scutala, Ags. scutel
Mnl. scotele, scötele, scottele, scuttele.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

scotele, *Rijmbijbel*, 25903.

scuetelen, *Rek. van Brugge*, a^o 1302.

scotele, *Der Lekenspieghel*, III, 501, van JAN BOENDALE, die wel „clerc” was te Antwerpen, maar zich richtte naar de school van V. MAERLANT.

14^e eeuw.

scotelen, *Le Livre des Mestiers*, uitg. MICHELANT. Opgesteld te Brugge, zoals blijkt uit de topografie, door een „walscen scoelmeester” uit de 14^e eeuw.

In de uitgave door GESSLER van hetzelfde werk (Brugge, 1931) vind ik echter *scuetelen*, in dezelfde passus, blz. 27 van M., de diplomatische uitgave van de Brugse tekst. Er zijn alle redenen om meer vertrouwen te hebben in Gessler's dan in Michelant's uitgave.

In D, een druk van vóór 1561 te Antwerpen tref ik blz. 42 zeer typisch *scotelen* aan.

scotele, *Bouc van Seden*, 644, uitg. SURINGAR. Schrijver onbekend. Volgens DE VREESE werd het ± 1370 geschreven, in Westmnl., sterk Oostvla. gekleurd.

Bij J. JACOBS, *Vergl. Klankl.* § 82 :

scotelen, 59, Str. v. G., 1314-1315, Gent.

scotelen, 54 CAu, 1342, Oudenaarde.

scotelen, 67 R. k. B. 1383, Brugge.

scuetelen, 69, R. k. B. 1383, Brugge.

15^e eeuw.

schottel, *Publ. Limb.* 16, 225, Limburgs (zie blz. 76).

scuttel, *Con. Summ.* 306 (zie blz. 59). Dit maal komt het citaat uit de Delftse druk van 1484, volgens DE VREESE Zuidhollands gekleurd. Inderdaad hebben Westvoorns, Overflakkees : **skatēl**.

schottel, *Teuth.* De uitgever VERDAM „verbetert” de lezing in *schotel*, ten onrechte waarsch., daar in het betreffende dialect de Dehnung dikwijls achterwege bleef. Ook FIJN VAN DRAAT, (Dial. van Deventer) geeft *schuttel*.

16^e eeuw.

schuttel, in de *Dingtaal van Delft*, medegedeeld door FRUIN, volgens de *Bouwstoffen* naar twee hss., resp. van 1500 en 1545, beide Zuidhollands.

schotel, KILIAEN.

schotel, PLANTIJN.

schotelkins, *Van Vaernewijk*, *Ber. T.* 1, 38 (zie blz. 46).

17^e eeuw.

schotel, HOOFT, *Br.* 3, 425.

schoot'len, BREDERO, 2, 65.

schottels, *Jan Klaaszoon*, van ASSELIJN, Amst.

schotel, DE BRUNE, *Spreekw.* De Brune was afkomstig van Zeeland, waar nu **sχōtēl** gezegd wordt, behalve op Schouwen-Duiveland.

schotels, POITERS, *Hof van Theod.* 10. Id. in mod. dial. van Brabant en Antwerpen.

schotels, *Vla. Placaertb.* 4, 24, a^o 1699.

Kaart van Schotel.

Materiaal : GROOTAERS, lijst 6/49. Zeeuwse gegevens vanwege den Heer MEERTENS. West-Vlaanderen ø, en hier

en daar ook Δ , Zeeland \varnothing en Δ , West-Voorne eveneens „schuttel”.

BOEKENOOGEN : „schotel, daarnaast soms nog skottel en schuttel... De vormen schottel en schuttel zijn ook elders in Noord-Holland bekend, zij komen ook bij de zeventiendeëuwsche Amsterdammers voor, alsmede in middeleeuwsche stukken”. Zie ook blz. 87, ons citaat uit *Con. Summ.*, 306. Zijn beide vormen in het Holl. gebruikelijk geweest, dan is *schottel* primair, en *schuttel* secundaire palatalisering. Maar in elk geval is het A. B. *schotel* alweer geen Hollandse vorm.

Wat de oostelijke dialecten betreft, geven MOLENA en TER LAAN *schuttel* en *schuddel* voor Groningen, JURIE GUNNINCK *schödæl* voor Kampen, VAN SCHOTHORST : *šótel* of *šotel* (bedoelt daarmee *ſtæl* en *ſatæl*).

VAN DE WATER : *schottel*.

Van *sXo.tæl* en *sXötæl* komen ook ongerekte vormen — tengevolge van geminatie teweeggebracht door *l* — voor, en wel in de perifere gebieden : langs de kust en in het oosten (zie de monografieën). Het verschijnsel op zich zelf laat ik onbesproken, maar ik wil de aandacht er op vestigen, dat *sXo.tæl* + *sXötæl* staat tegenover *sXötæl* + *sXætæl*, als de afwisseling o. tg. \varnothing . Ook midden in overigens gerekte vormen vinden we er enkele ongerekte, nl. in West-Vla. te N 21, 24, H. 84, te N. 104 (Fra. Vla), I 190 en O. 95 in O. Vla. Voor de enkele u-vormen op de grens tussen O.-Vl. en Brab. zie bespreking van de kaart van *zoön*.

Te P. 88 heerst de vorm *sXe.tæl*. Wel is Leuven een haard van ontronding maar e. is al een zeer sterk- ontronde o.

In oostelijk Limburg treffen we drie \varnothing -vormen aan, ter-

NOTA : Indien de conclusie (zie achteraan) het juiste treft, dan mag men op het Ndl. gebied een afwisseling \varnothing/Δ uit Germ. *u* in gesloten silbe verwachten, helemaal parallel met de afwisseling \varnothing/\varnothing uit Germ. *u* in open silbe. De reden van de beperking tot *u* in open silbe ligt in het uitgangspunt : het woord *sleutel*.

wijl daar overigens sXo.təl of sXotəl te vinden is, ook te Maastricht : fo.təl en te Bree fytəl. Ze te verklaren als de ø te Hasselt, nl. als ontronde o. gaat niet, daar we op dezelfde plaats o. vinden voor *mogen* en ø voor *sleutel*. Misschien zijn het Umlautsvormen. Zie LEENEN : *Limburgsche Dialecten*, waarin hij zegt dat oostelijk Limburgs zich onderscheidt van westelijk Limburgs door meer vormen verwant met het Duits, o. a. het verder doorvoeren van de Uml.

Of de beide e.-vormen die daar in de buurt liggen ontrondingen zijn van de o. dan wel van de ø, kon ik niet uitmaken

9. Boter.

Etymologisch.

Een alg. Westgerm. ontlening (6^e en 7^e eeuw) aan Middellat. *būtyrum*, dat zelf een ontlening was aan Gr. *boutyron*. De *y* in Middellat. werd *i* uitgesproken, daar de spelling wisselt tussen *y* en *i*. Van die vaststelling uit kunnen we dus een Uml. factor verwachten. Nu hebben de Germ. ontleningen allemaal *e* in de 2^e silbe : Ohd. *butera*, Ofri. *butere*, Ags. *butere*, Os. *butera*. Waarsch. is de „Erhöhung” *i* naar *e* aan a-Uml. toe te schrijven. In elk geval maken de Uml.loze Hd. *butter* en Eng. *butter* de veronderstelling aannemelijk. Daarom geloof ik dat we ook voor het Ndl. *mogen* uitgaan van een vorm zonder Uml.-factor.

Historische gegevens.

13^e eeuw.

botre, MAERL., *Nat. Bl.* VIII, 739. Id. *Sp. Hist.* III, 3, 93, 220. Uit deze grafie kunnen we niet opmaken of lange of korte vocaal bedoeld werd.

Buterporte, ± 1225, aangehaald door J. JACOBS, *Het Westvla.* blz. 56. naar K. D. FLOU, *Wb. der Toponymie*, 2, 453.

Boterporte, ald. 1276, stadspoort, Ieperen.

Bueterstrate, ald. ± 1300, straat te Ieperen. JACOBS beweert dat in elk van deze gevallen de uitspraak \emptyset was, zonder absoluut bewijs eigenlijk. De schrijfwijze „**Buterporte**” geeft niet noodzakelijk een Δ aan, daar ze kan beïnvloed zijn door het Lat. vb.

14^e eeuw.

boter, *Segheliyn*, 939, Vla. (zie blz. 70).

boteren, J. JACOBS, *Vergl. Klankl.* § 82, a^o 1382. V. Amb.

15^e eeuw.

JACOBS, *Het Westvla.*, blz. 178, heeft het over spotnamen uit de 15^e e., „die doorgaans zeer getrouw de volkstaal weergeven”, waaronder *Kateline Bueterloos* en *Jan Bueteren-brood*.

buetere, J. JACOBS *Vergl. Klankl.* § 82, a^o 1442, Veurne.

Bueterstrate, ald. a^o 1487, Ieperen.

botter, *Teuth.*

bottren, *Clerc*, 82, Zuidholl. (zie blz. 53).

16^e eeuw.

boter, MARNIX VAN ST.-ALDEGONDE, *Bijencorf*. Brab., 1574.

botere, *Const. van Rhetoriken*, 221, uitg. Gent, 1555, van MATTHIAS DE CASTELEYN, een Oudenaards rederijker, 1485-1550.

boter, KILIAEN.

boter of butter, PLANTIJN. Waar de tweede vorm vandaan is, wordt er niet bij vermeld.

17^e eeuw.

Uit het Gr. Wb.

botere, *Vla. Placaatb.* 2 ; 785, a^o 1628.

boter, *Emblemata*, 57, door DE BRUNE. te Middelburg, 1589-1658.

boter, CATS, I, 539.

boter, VONDEL, 5, 636, Id., 2, 688. Maar I, 539 : **botter**.

botter, VISSCHER, Zinne-poppen, 94a Id., 85a Populaire taal, Holl.

botter, BREDERO, 2, 116. Maar 2, 67 : **boter**.

Bij de zeventiendeëeuwers die een meer aristocratische taal betrachten (HOOFT, HUYGHENS, WESTERBAAN, e. a.) vinden we altijd *boter*. Dit moet als meer verzorgd gegolden hebben blijkens volgende pun bij HUYGHENS. „'k Hoor dat men *boter* noemt hier *butter*, en daar *botter*. 't Is wel hetzelfde smeer, maar soo mij dunckt, 't gaet *botter*”.

Kaart van Boter.

Materiaal : Zuid-Ndl. : GROOTAERS' lijst I. Fra. Vla. : mondelinge opnamen van Dr. PÉE.

Zeeland : gegevens van Mej. Dr. M. C. GHIJSEN en van den Heer MEERTENS. Voor Noord-Ndl. stuurde Dr. HEEROMA een kaart gemaakt volgens recente opnamen. Fra. Vla. heeft **bat̄er**, West-Vla. **b̄t̄er** en **bat̄er**, het westen van Zeeuws Vla. **b̄t̄er** (het oosten sluit bij Antwerpen aan), zo ook Walcheren, („*boter*” te Vlissingen en te Middelburg zijn A. B.). Zuid- en Noord- Beveland, Schouwen, Tolen, Goeree en Overflakkee hebben **bat̄er**. Blijkens de kaart van Dr. HEEROMA hebben Noord- en Zuid Holland **bat̄er** met een enkele **b̄t̄er** ertussen.

KARSTEN geeft „*butter*”, maar BOEKENOOGEN noemt naast „*butter*”, soms „*botter*”. Brabant, waarbij gans Oost Vla. aansluit, heeft evenals Noord-Brabant en Limburg **bo.t̄er**.

De Bommelerwaard heeft **b̄t̄er**, ook Gelderland (vgl.

Teuthonista) en de Noord-West-Veluwe. MOLEMA : *botter* en *bodder*. TER LAAN : *botter*. GUNNINCK (Kampen) : id.

Op deze kaart staan de westelijke dialecten scherp met *ø* of *Δ* tegenover het overige van ons taalgebied. In acht nemende het feit dat hoogst waarschijnlijk geen Uml.-factor aanwezig was, kan hieruit alleen reeds bewezen worden dat westelijk *ø* en *Δ* secundaire palatalisering is, en geen Uml.

Evenals van „schotel”, komen van „boter” ongerekte vormen voor, wegens geminatie door r, ditmaal, en vrijwel in de zelfde gebieden, (voor zover de vergelijking mogelijk is, daar ik voor „schotel” op verre na niet zoveel gegevens kon verzamelen als voor „boter”).

Het A. B. „boter” gaat alweer niet terug op Hollands dialect. Toch kan ik niet absoluut beweren — hoewel ik het voor waar houd — dat A. B. „boter” steunt op traditie. Hier is immers ontlening aan het Brabants mogelijk, dat *bo.tər* heeft tot heden ten dage (1).

BESLUIT.

Wanneer we de kaarten achtereenvolgens in ogenschouw nemen, dan merken we, dat Vlaams, Zeeuws, Hollands, altijd *ø* hebben tegenover *o*. of *ø* der andere dialecten. Die eenvoudige beschouwing waarschuwt ons reeds dat niet dezelfde tendenzen in beide groepen werkzaam geweest zijn.

In het Westen beantwoordt dus *ø* aan elke Ogerm. *u* in

(1) Wie belang stelt in de vraag, waarom in de ene streek geminatie plaats had en in de andere niet, in het ene woord wel en in het andere niet, kan ik verwijzen naar een artikel van R. C. BOER : Tijdsch. Leiden, 37 blz. 161, vlg.

Zie ook : FRANCK-v. WIJK, Etym. Wb. s. v. *boter* „de *ō*/eu-vorm schijnt vooral in de Zuidelijke diall... voor te komen, die met *o*, *ū* en *tt*. in frank. saks. en holl. streken van Noord-Ndl., ook in Fra.-Vla.”. Wat door onze kaart bevestigd wordt.

open silbe, onafhankelijk van elke fonetische omgeving, ook van een al of niet volgende *i* of *j*. Van Uml. is dus geen sprake. Toch moet de *o*. uitspraak daar eens gegolden hebben, blijkens de historische overlevering, bevestigd door relicten, nl. *slot.æt* in West-Vlaanderen, *wo.nə* en *mo.lə* op Schouwen-Duiveland. Ik meen ze gerust als relicten te mogen beschouwen, daar ze voorkomen in perifere gebieden, en daar invloed van buiten onmogelijk is. De palatalisering moet dus spontaan geschied zijn (1).

Een dergelijke tendenz kan niet gewerkt hebben in de Brab., Limb. en Saks. dialecten. Hier immers treedt verschil op in de behandeling van Ogerm. *u* in open silbe ; verschil, dat moet gebonden zijn aan bepaalde voorwaarden. Behalve een Uml. factor is er, zover ik zien kan, niets in de fonetische omgeving der onderzochte woorden, dat een *ø* tegenover een *o*., beide = Ogerm. *u*, binnen hetzelfde dialect zou kunnen verklaren.

Zo hebben *vogel* en *boter*, waar zeker geen Uml. factor voorhanden was, *o*. in vermelde dialecten. Evenzoo *wonen*, waar de Uml. factor zeer twijfelachtig was. *Sleutel*, *molen* en *konig* daarentegen, die wel Uml. factor hadden, hebben het *ø*-vocalisme.

Wanneer we dus op de kaart over heel het Ndl. taalgebied *ø* vinden, dan mogen we al deze gevallen niet over één kam scheren : eigenlijk zijn hier twee verschillende fonetische processen, Umlaut en spontane palatalisering, in hun respectieve resultaten samen gevallen, toevallig in zeker opzicht.

Schotel en *zoon*, die beide een mogelijke Uml. factor

(1) Die spontane palatalisering is weer een van die verschijnselen in onze westelijke dialecten, die dadelijk aan het Engels herinneren, waar palatalisering zo wijd om zich heen gegrepen heeft.

Onder „spontaan” versta ik ook niet „zonder oorzaak”, maar „waarvan men de oorzaak nog niet achterhaald heeft”.

hadden, (zij het niet in alle buigingsvormen voor *zoon*) hebben alleen *ø* in de oostelijke dialecten. Niets verzet zich er tegen, te denken dat Uml. hier wel, en in Brabant niet gewerkt heeft. De Uml. neemt immers af van oost naar west.

De ontwikkelingsgang moet dan ook anders geweest zijn bij Uml. dan bij spontane palatalisering.

We gaan uit van een grondvorm met **o*, in plaats van met *u*. De Ogerm. *u* ging in de afzonderlijke Westgerm. dialecten veelvuldig in *o* over, wat voor ons gebied nog bewezen wordt door het feit dat Ogerm. *u* in open silbe gerekt werd als *o*. — wanneer geen andere fonetische tendenzen de vocaal komen wijzigen.

Heeft het woord een Uml. factor, dan kan deze, in de streken waar Uml. effectief is, die **o*, — Uml. treedt op vóór rekking — omzetten in **a*, waarvan het rekkingsproduct regelmatig *ø* is.

Het tweede stadium, Uml. zonder rekking, is bewaard in het Saks. *zane*, *slatel*, *slatel*, en wellicht in „sluttel” bij HEIN VAN AKEN.

Grijpt geen Uml. plaats, dan geeft de rekking regelmatig *o.*, zoals we die vinden in *vo.gel*, *bo.ter*, e. a.

In het westen daarentegen werd de vocaal eerst tot *o*. gerekt, blijkens de historische overlevering bevestigd door enkele relictten, waarna elke *o*. overging tot *ø*, onafhankelijk van een al of niet aanwezige Uml. factor of wat ook, spontaan dus.

Het gevolg is dat, waar we in het Brabants, Limburgs, of Saksisch Uml. aantreffen, de uitspraak *o*. nooit gegolden heeft. Dat, in casu *ko.nig*, *mo.len*, *slotel* daar nooit bestaan hebben.

Een tweede gevolg is, dat, wanneer we in de Mnl. teksten, ook — en zelfs vooral — in die representatief voor voormelde dialecten, uitsluitend *o*-vormen vinden,

deze niet steunen op spraakgebruik, maar wel op een bepaalde traditionele schrijfwijze. Mijn betoog zou aan overtuigende kracht winnen, indien ik genoeg vbb. kon aanhalen van \emptyset -grafieën, aan den middeleeuwsen schrijver, „ontgaan”, alle traditie ten spijt. Toch kan ik in mijn historisch materiaal wijzen op „sluttel” bij HEIN VAN AKEN (Brab. eind 13^e eeuw), „muele” in de *Bankrechten van Beek* (\pm 1450 oostel. dial.), en SEXAGIUS” „meule” (Brab. 16^e eeuw.). Waren mijn gegevens minder literair geweest, dan zouden die vbb. waarschijnlijk te vermenigvuldigen zijn.

Die traditie in de schrijfwijze moet dus in laatste instantie teruggaan op het Vlaams. Nochtans zal de palatalisering reeds vroeg opgetreden zijn, blijkens de oudste vbb. met \emptyset : *mueghen* 1282, Brugge en *bueterstrate* \pm 1300, Ieperen. Maar die uitspraak moet als minder beschaafd aangevoeld geworden zijn, daar we ze niet aantreffen in die stukken van culturele aard, waardoor juist het Vlaams zich doet gelden. Hieruit laat zich wellicht ook afleiden dat de Mnl. schrijftaal teruggaat op een traditie, ouder dan de oudste ons overgeleverde teksten.

Sprekende over het tot stand komen van het A. B. zegt men gewoonlijk dat dit geschiedde op basis van het Hollands. Dit zal over 't algemeen wel waar zijn, maar de o.-vormen in *koning*, *vogel* en — we mogen veralgemenen — elke A. B. o. beantwoordende aan Ogerm. *u* in open silbe, zijn zeker niet Hollands, daar dit dialect \emptyset heeft voor al deze gevallen. Een ontlening aan het Brabants is niet principieel te verwerpen, en toch hebben we gezien dat *ko.nig*, *mo.løn*, *mo.gøn*, onmogelijk Brabants konden zijn. Daarom geloof ik dat dit keer oude cultuurvormen in de nieuwe cultuurtaal bewaard zijn gebleven. De o. schijnt ten allen tijde „deftiger” te hebben geklonken dan de \emptyset . Illustratief is in dit opzicht een nevenvorm van

leugen nl. *logen*, alleen gebruikt in „verheven”, „hoogdravende”, of „poëtische” stijl. En ook *logen* bestaat niet meer als dialectvorm, voor zover zich dat uit woordenboeken en monografieën laat afleiden. Zie ook G. G. KLOEKE, *Mededeel, der Kon. Akad. voor Wet. Amst. afdeel. Letterk. dl. 6, serie A, n^r 1, 1926* : „We mogen niet vergeten, dat de zuidelijke invloeden wel is waar op het einde der 16^e eeuw, haar hoogtepunt bereiken, maar toch ook vóór die tijd gewerkt hebben. De eeuwenlange cultureele meerderheid van het Zuiden heeft zich stellig op taalkundig gebied reeds lang doen gevoelen, al zal ze tot dus verre vermoedelijk hoofdzakelijk bij de hogere standen merkbaar geweest zijn”.

Wanneer we nu eindelijk willen antwoorden op Prof. E. BLANCQUAERT'S vraag : „Hebben we bij A. B. sleutel aan Uml. te denken?”, moeten we ons eerst afvragen welk dialect die vorm leverde. Indien het een westelijk is, bvb. een Hollands, heeft spontane palatalisering plaats gehad ; indien het een oostelijk of Brabants is, dan is Uml. inderdaad effectief geweest. Op zijn nadere vraag : „Hoe geschiedde de overgang van **slutil* naar *sleutel*, en wat is de plaats van Mnl. *slotel* daarin?” antwoord ik op de volgende wijze : men gaat uit van vóórmnl. vorm met korte *o*. (overgang van Germ. *u* in *o*). Daarna moet onderscheid gemaakt worden tussen het westen en het overige van ons taalgebied. In het eerste geval, zonder Uml., gaat de ontwikkeling : vóórmnl. **slotil* geeft met rekking **slo.təl*, met spontane palatalisering *slətəl*. In het tweede geval : vóórmnl. **softil* geeft met Uml. **slətəl*, met rekking *slətəl*.

De *ø* is dus in het Westen heel wat jonger.

NOTA : In dezelfde aflevering van de *Handelingen* wordt een kaart van de *kelderzeug* gepubliceerd. Blijkens Os. suga, Ags. sugu

1. SLEUTEL

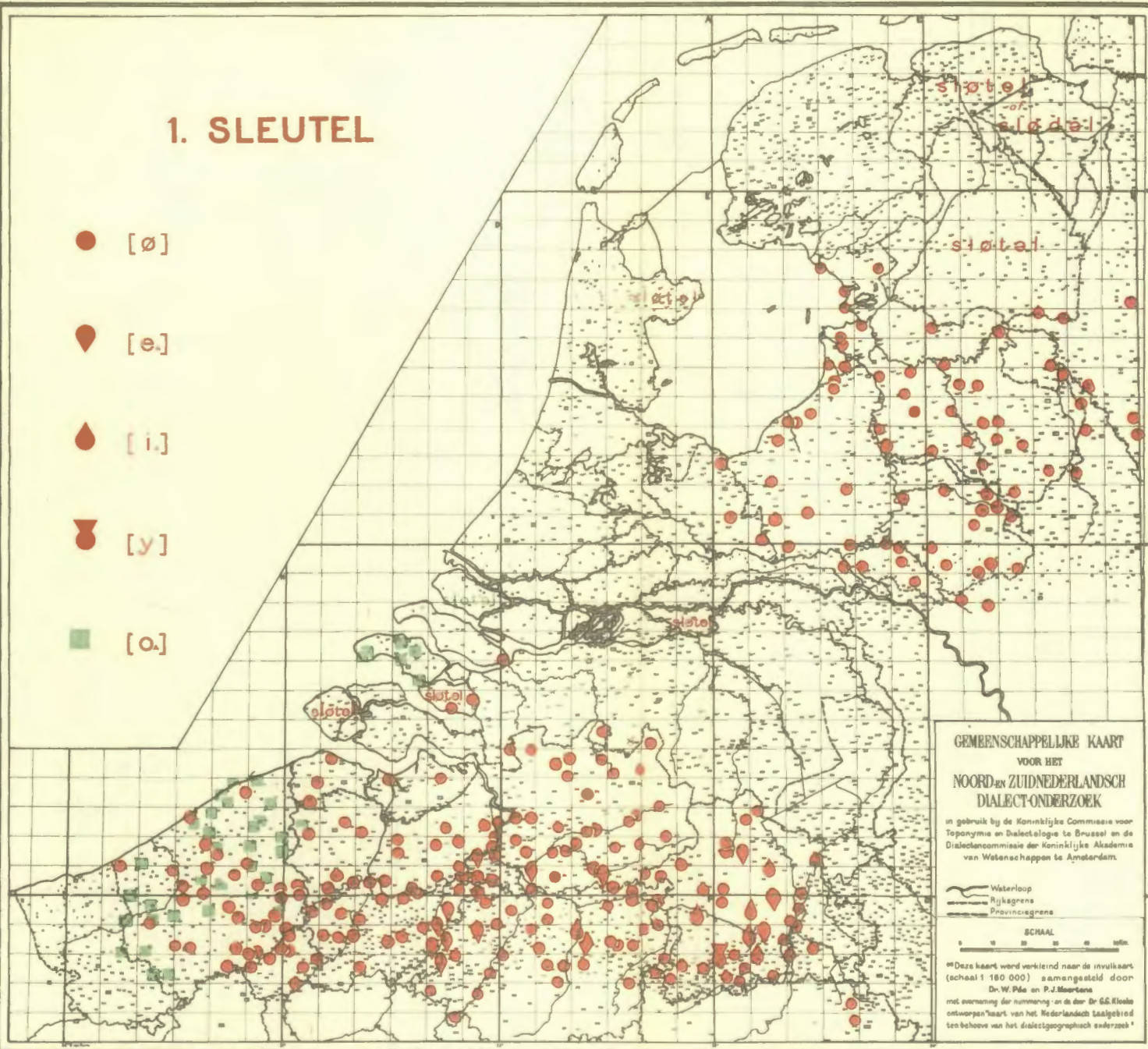
● [ø]

◆ [e]

● [i]

● [y]

■ [o]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART
VOOR HET
NOORD-EN ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Waterloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL
0 10 20 30 40 50
toelen.

Deze kaart werd vervaardigd naar de invulkaart
(schaal 1:160 000) samengesteld door
Dr. W. Pée en P. J. Meertens
met overname der nummers en de door Dr. G. Kloos
ontworpen kaart van het Nederlands taalgebied
ten behoeve van het dialectgeographisch onderzoek.

2. KONING

● [ø]

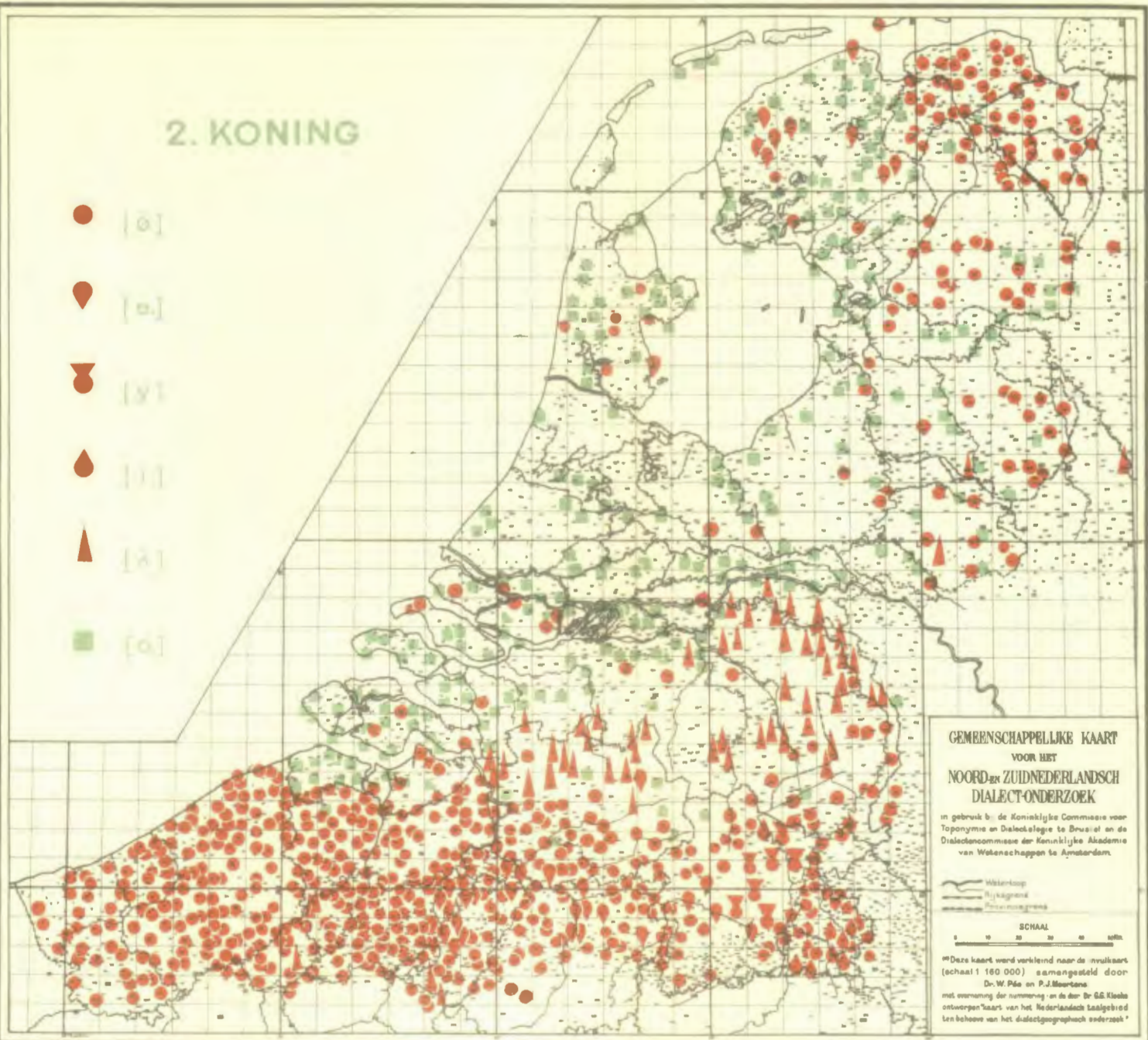
◊ [u]

◊ [y]

◊ [i]

▲ [ɛ]

■ [ɑ]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART
VOOR HET
NOORD- en ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Waternoop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL

0 10 20 30 40 50 km.

Deze kaart werd vertaald naar de nultsart
(schaal 1:160 000) samengesteld door
Dr. W. Pée en P. J. Moortens.

met overname der nummers en de door Dr. G. E. Klebs
ontworpen kaart van het Nederlands taalgebied
ten behoeve van het dialectgeographisch onderzoek.

3. VOGEL

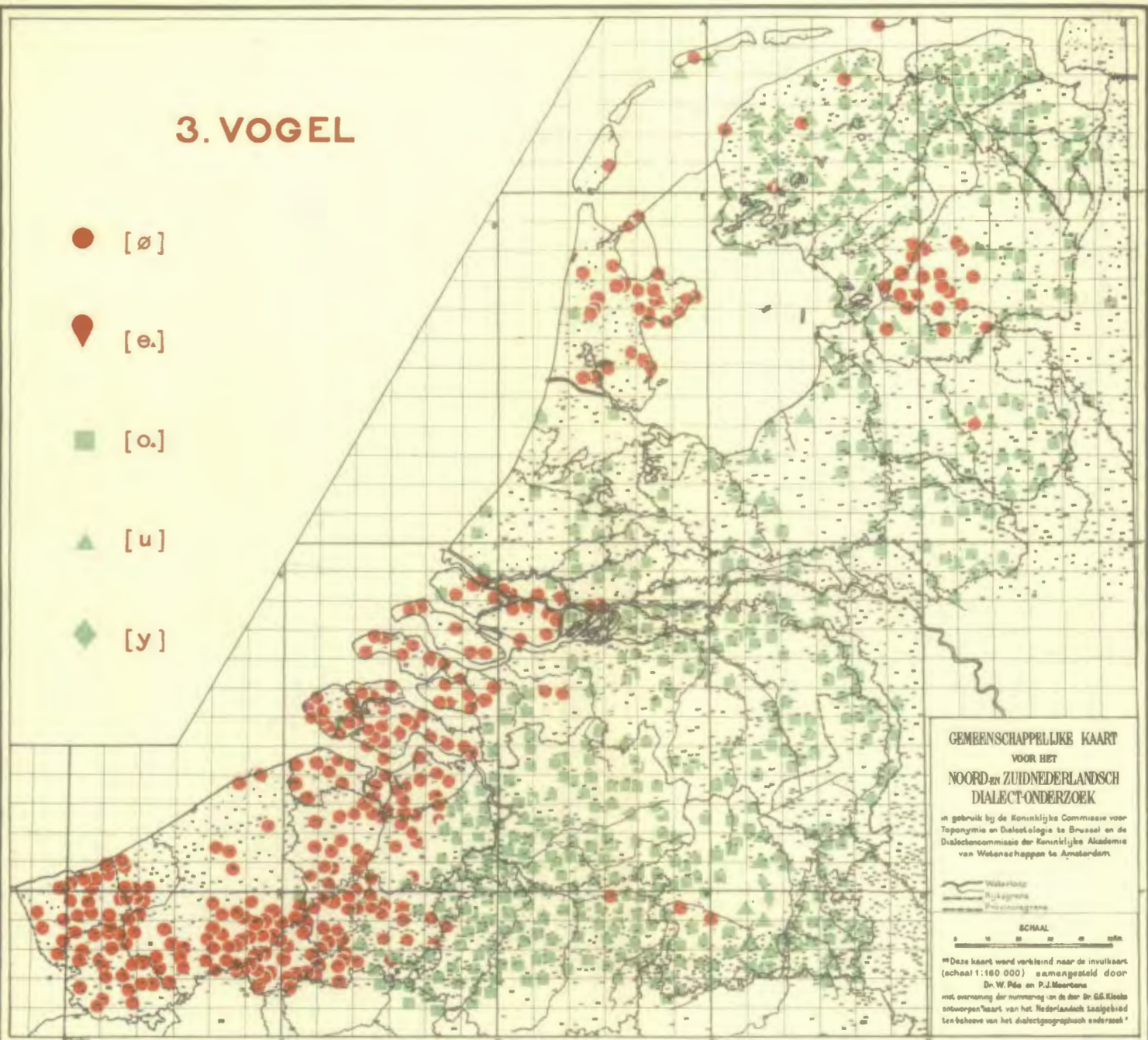
● [ø]

● [e]

■ [o]

▲ [u]

◆ [y]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART

VOOR HET

NOORD- en ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Watersloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL

Deze kaart werd vervaardigd naar de invulkaart
(schaal 1:160.000) samengesteld door
Dr. W. Pele en P. J. Moortmans
met medewerking der commissie van de Dr. Dr. G. Klehe
ontworpen naar het Nederlandsch taalgebied
ten behoeve van het dialectgeographisch onderzoek.

4. ZOON

[o]

[e]

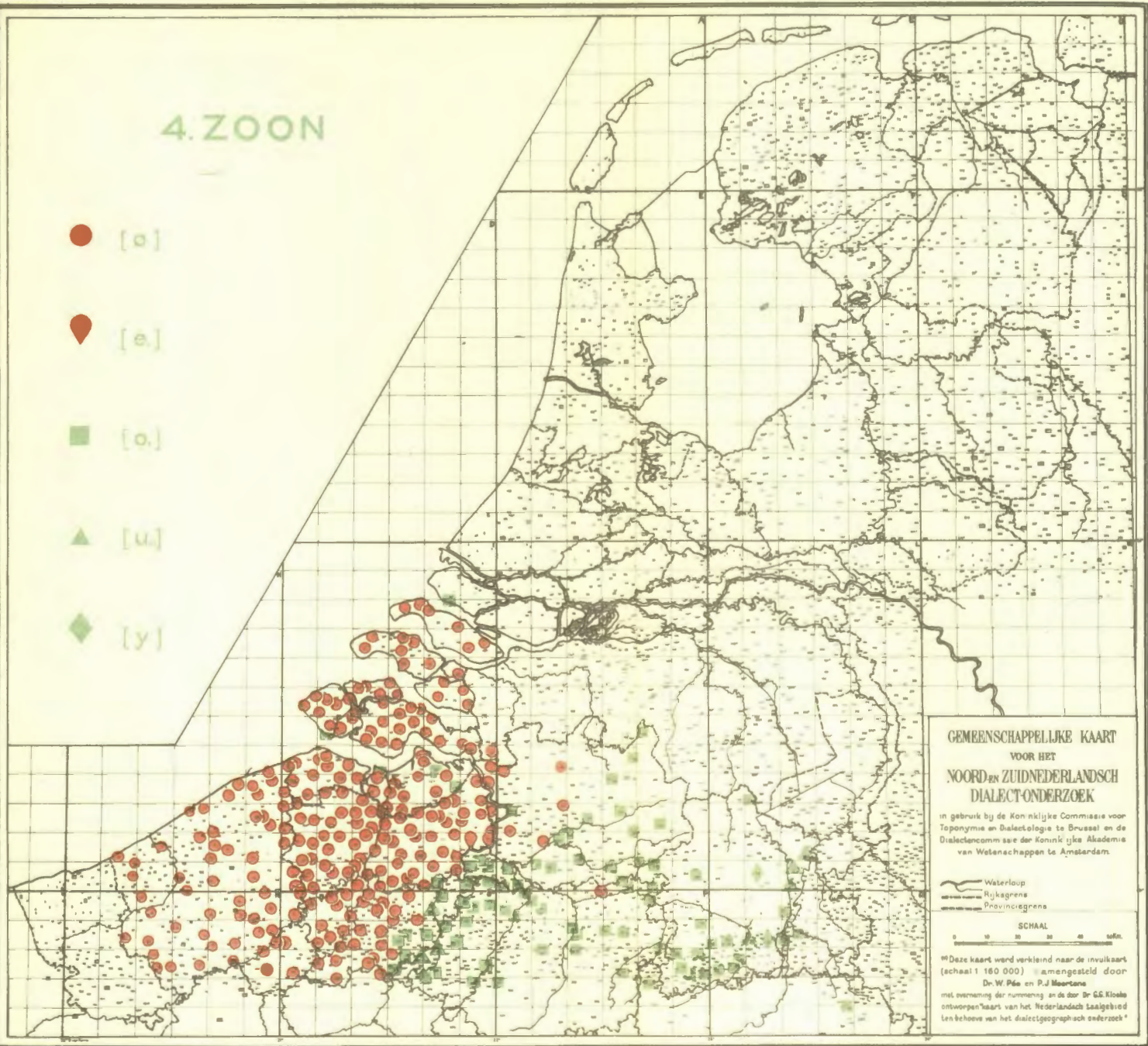
[o]

[u]

[y]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART
VOOR HET
NOORD- en ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Waterloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL

Deze kaart werd vervaardigd naar de invulkaart
(schaal 1:100.000) samengesteld door
Dr. W. P. K. en P. J. M. M. M.
met medewerking der nummering en de door Dr. G. S. Kloos
ontworpen kaart van het Nederlandsch taalgebied
ten behoeve van het dialectgeographisch onderzoek.

5. WONEN

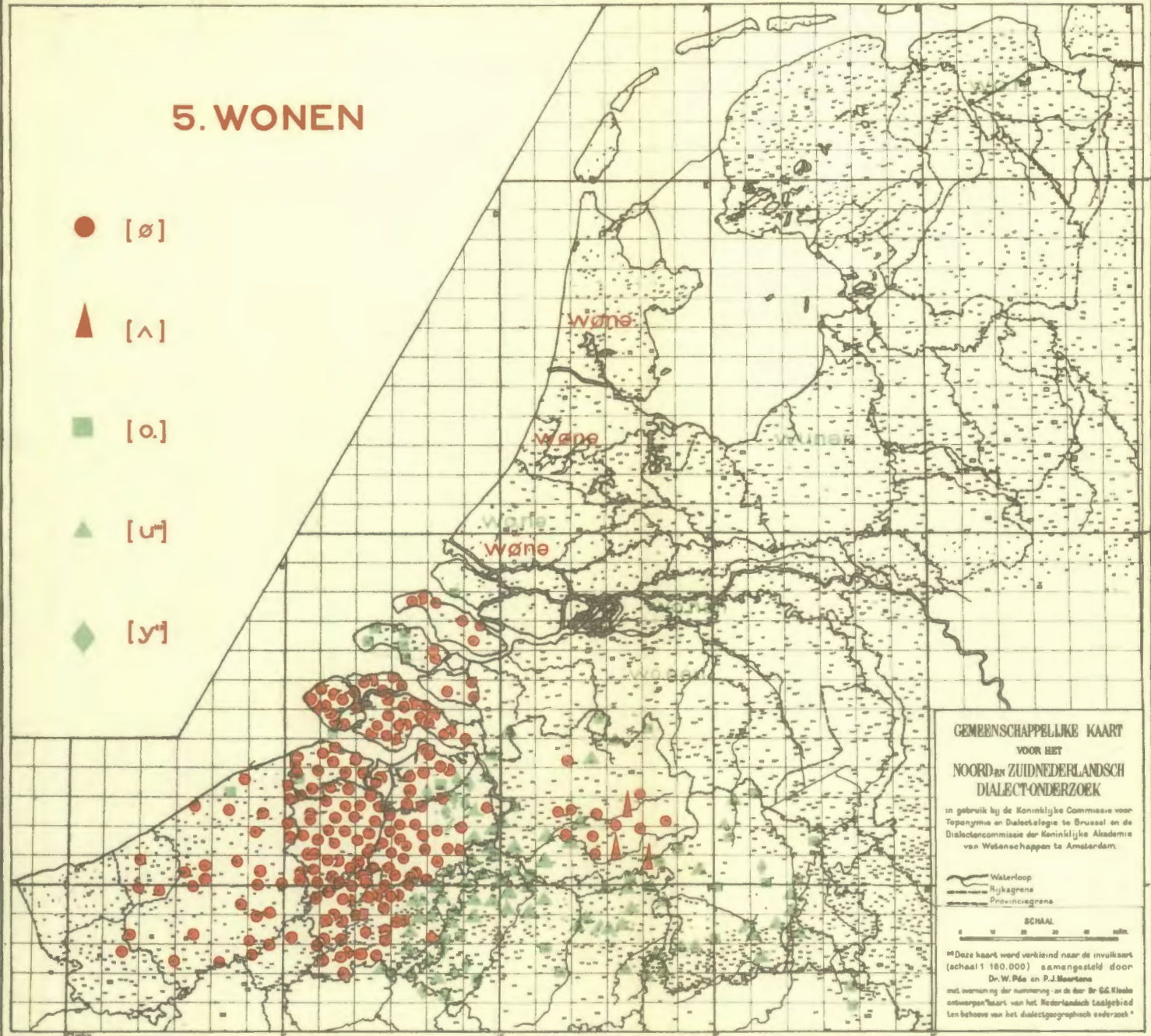
● [ø]

▲ [ʌ]

■ [o]

▲ [ʊ]

◆ [y]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART
VOOR HET
NOORD-EN ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Waterloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL
0 10 20 30 40 50 mijl.

* Deze kaart werd verkniend naar de rivulkaart
(schaal 1:160,000) samengesteld door
Dr. W. P. de in P. J. Meertens
met overname der nummering en de der Dr. G. H. Klehe
ontworpen kaart van het Nederlands taalgebied
ten behoeve van het dialectgeographisch onderzoek.

6. MOLEN

● [o]

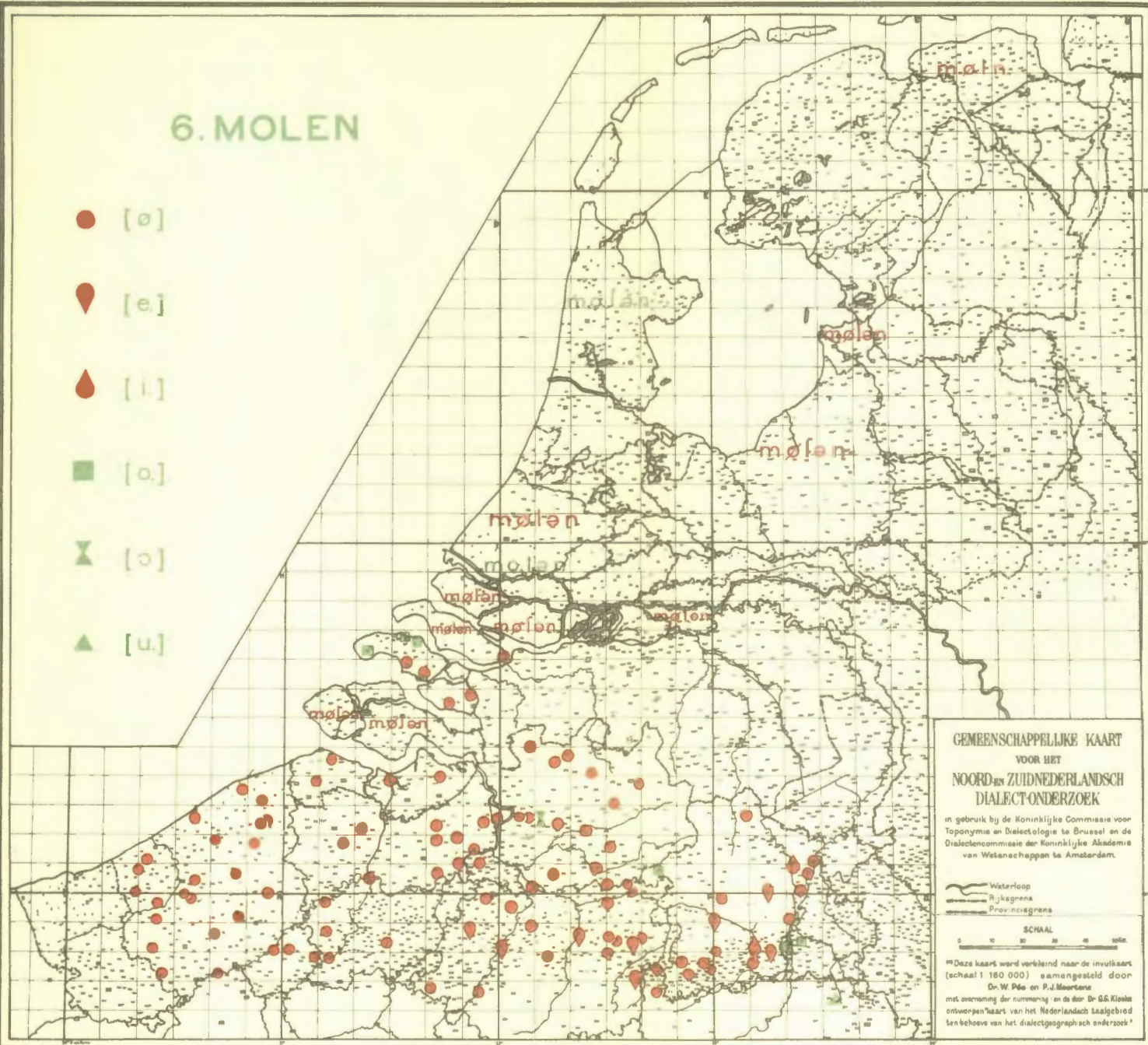
● [e]

● [i]

■ [o]

⌘ [o]

▲ [u]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART

VOOR HET

NOORD EN ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Waterloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL

0 10 20 30 40 50
kilometers

Deze kaart werd vervaardigd naar de invulkaart
(schaal 1:160 000) samengesteld door
Dr. W. P. de Vries en P. J. Meertens

met overname der nummering en de door Dr. G. S. Kloos
ontworpen kaart van het Nederlands taalgebied
ten behoeve van het dialectgeografisch onderzoek.

7. MOGEN

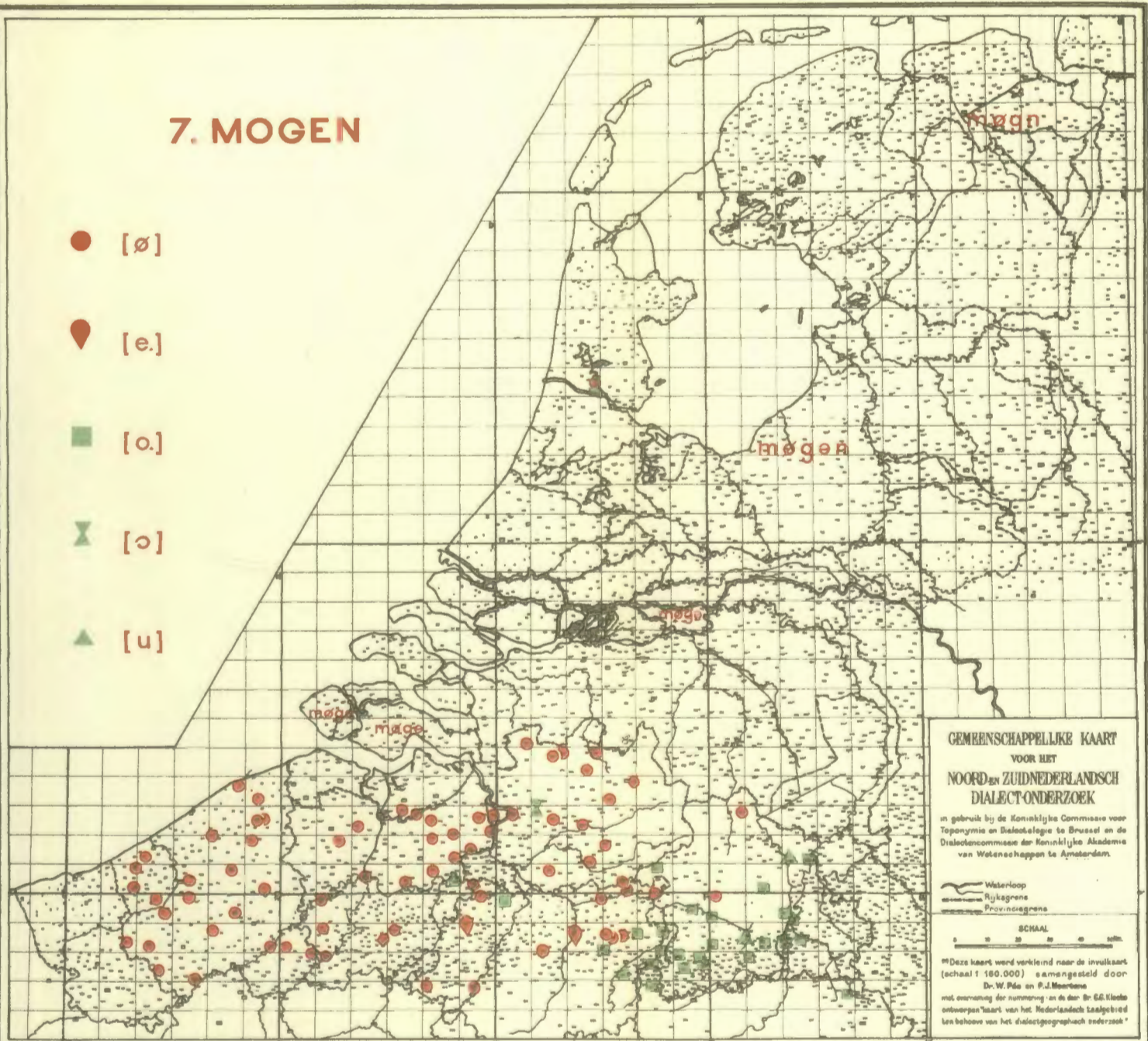
● [ø]

◆ [e]

■ [o]

⋈ [ɔ]

▲ [u]

GEMEENSCHAPPELLEKE KAART
VOOR HET
NOORD EN ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

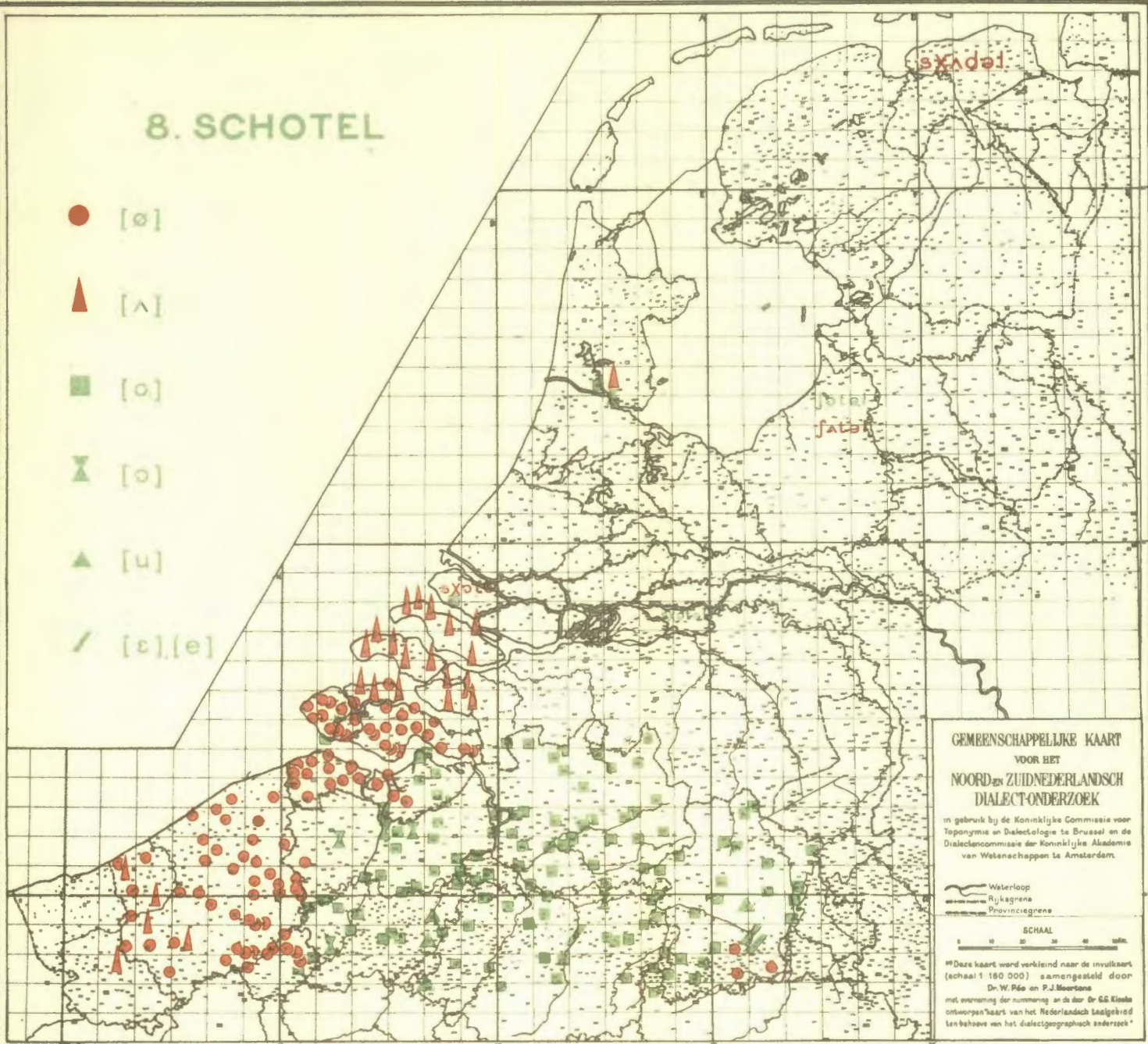
Waterloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL
0 10 20 40 60 km.

Deze kaart werd vertaald naar de invulkaart
(schaal 1:160.000) samengesteld door
Dr. W. Pée en P. J. Moerhous
met overname der nummering en de door Dr. E. G. Kloos
ontworpen kaart van het Nederlands taalgebied
ten behoeve van het dialectgeographisch onderzoek.

8. SCHOTEL

- [o]
- ▲ [ʌ]
- [o]
- ⌘ [o]
- ▲ [u]
- / [ɛ],[e]

GEMEENSCHAPPELIJKE KAART
VOOR HET
NOORD EN ZUIDNEDERLANDSCH
DIALECT-ONDERZOEK

in gebruik bij de Koninklijke Commissie voor
Toponymie en Dialectologie te Brussel en de
Dialectencommissie der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen te Amsterdam.

Waterloop
Rijksgrens
Provinciegrens

SCHAAL
0 10 20 30 40 50
kilom.

Deze kaart werd vervaardigd naar de invulkaart
(schaal 1:180 000) samengesteld door
Dr. W. Pée en P. J. Moertens
met medewerking der nummers 1 en 2 door Dr. G. Kloos
ontworpen naar het Nederlands taalgebied
ten behoeve van het dialectgeografisch onderzoek.

Nhd. dial. suge, Eng. sow, had het woord geen Uml. factor. Op het kaartje kan men dan ook zien dat Zuid-Limburg, oostelijk Noord-Brabant, Utrecht regelmatig *ɔ* en *o*. hebben, terwijl de *ø*-vormen in Zeeland en Zuid-Holland optreden.

Dus : onze stelling wordt bevestigd.

BIBLIOGRAFIE.

- G. J. BOEKENOOGEN : *De Zaausche Volkstaal*, Leiden, Sijthof, 1897.
- M. BRUYEL : *Het dialect van Elten-Bergh*, Utrecht, 1901.
- PH. COLINET : *Het Dialect van Aalst, een phonetisch-historische Studie*, Leuv. Bijdr., dl. 1, 1896.
- L. L. DE BO : *Westvlaamsch Idioticon*, Gent, 1892.
- G. G. M. DE VOOYS : *Geschiedenis van de Nederlandse Taal*, De Sikkel, 1936.
- W. DE VRIES, *Het Vocalisme van den Tongval van Noordhoorn*, Diss. Groningen, 1895.
- E. DUPONT : *Het dialect van Bree*, Leuv. Bijdr. IX, 1910-1911, blz. 193-212, XII, 1914-1920, blz. 135-186, XIV, 1922, blz. 33-168
- J. J. FRANCK : *Mittelniederländische Grammatik*, Leipzig, 1910, 2e druk.
- J. H. GALLÉE : *Oud-Noordhollandsch Taaleigen*, uit het Cartularium Egmondense, Album Kern, 1893.
- L. GOEMANS : *Het Dialect van Leuven, een phonetisch-historische Studie*, Leuv. Bijdr., II, 1897-1898.
— *Antonides Sexagius : De Orthographia Linguae Belgicae*, Leuv. Bijdr., III, 167-245, en VI, 65-122.
- L. GROOTAERS : *Het Dialect van Tongeren*, Leuv. Bijdr., VIII, 1908-1909.
- L. GROOTAERS en J. GRAULS : *De Klankleer van het Hasseltsch Dialect*, Leuven, 1930, IX, 1910-1911.
- J. GUNNINGCK : *Het Dialect van Kampen en Omstreken*, Diss. Amst., 1908.
- K. HEEROMA : *Hollandse Dialectstudies*, Diss. Leiden-Groningen, 1935.
- J. H. H. HOUBEN : *Het Dialect der Stad Maastricht*, Diss. Amst., Maastricht, 1905.
- J. JACOBS : *Het Westvlaamsch van de Oudste Tijden tot Heden*, Groningen, Wolters, 1927.
— *Vergelijkende Klank- en Vormleer der Middelvlaamsche Dialecten*, Gent, Siffer, 1911.

- A. R. HOL : *Een Tegenstelling Noord : Zuid in de Praeterita en de Participia van de sterke werkwoorden.* 's Gravenhage, Nijhoff 1937.
- G. KARSTEN : *Het Dialect van Drechterland*, 1931.
- F. KLUGE : *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*, Halle, 1926.
- JOAS LAMBRECHT : *Nederlādsche Spellynghe deur Joas Lambrecht*, M. D. L. Heliotypisch facsimile van het enig bekende exemplaar berustende in de bibliotheek der Gentse Hogeschool.
- J. LEENEN : *Dialecten in Belgisch Limburg*, Hasselt, 1916.
- J. MANSION : *Oudgentsche Namenkunde*, 's Gravenhage, 1924.
- M. A. MERTENS : *Het Limburgs Dialect (in de streek tusschen Roermond en Weert)*, Onze Volkstaal, 1885.
- MICHEL : *Mittelhochdeutsches Elementarbuch*, Heidelberg, 1921, 3^e en 4^e druk.
- H. MOLEMA : *Woordenboek der Groningsche Volkstaal*, Winsum, 1887.
- NAUTA : *Taalkundige Aanteekeningen op de werken van Bredero*, Groningen, 1893.
- A. OPPREL : *Het Dialect van Oud-Beierland*, Diss. Leiden, 's Gravenhage, 1896.
- M. SCHÖNFELD : *Historiese Grammatika van het Nederlands*, Zutphen, Thieme, 1932, 3^e druk.
- F. G. SCHURINGA : *Het Dialect der Veenkoloniën in Verband met de overige tongvallen in de Provincie Groningen*, Diss. Amst., Groningen, 1923.
- L. SIMONS : *Het Roermondsch Dialect*, Gent, 1889.
- H. SMOUT : *Het Antwerpsch Dialect*, Gent, 1905.
- K. TER LAAN : *Nieuw Groninger Woordenboek*, Groningen, 1929.
- M. J. VAN DER MEER : *Historische Grammatik der niederländischen Sprache*, Heidelberg, 1927, dl. 1, Einleitung und Lautlehre.
- A. VANDE WATER : *De Volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard*, Utrecht, 1904.
- F. VAN DRAAT : *Klankleer van den Tongval der Stad Deventer*, Tijdschr., Leiden, 42, 1923, blz. 195 en vlg.
- W. L. VAN HELTEN : *Middelnerlandsche Spraakkunst*, Groningen, 1887.
- *De Klinkers en Medeklinkers in de Nederlandsche Taal*, Rotterdam, 1875.
- *Vondel's Taal*, Rotterdam, 1881.
- C. B. VAN HAERINGEN : *De Germaanse Inflexieverschijnselen, „Umlaut” en „Breking”, phoneties beschouwd*, Diss. Leiden, 1918.

- N. A. VAN WEEL : *Het dialect van West-Voorne*, Diss. Amst. 1904.
 W. VAN SCHOTHORST : *Het Dialect der Noord-West-Veluwe*, Diss. Utrecht, 1904.
 J. VERCOULLIE : *Schets eener Historische Grammatica der Nederlandsche Taal*, Gent, 1922.
 W. WELTER : *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*, Noord- en Zuidnederlandsche Dialectbibliotheek, dl. IV, 1933.

WOORDENBOEKEN.

- Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's Gravenhage, 1882-1936.
 FRANCK-VAN WIJK : *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, 's Gravenhage, 1929, Supplement bezorgd door C. B. VAN HAERINGEN, 1936.
 F. KLUGE : *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 1934.
 J. VERDAM : *Middelnederlandsch Woordenboek*, 's Gravenhage, 1882-1929.

TIJDSCHRIFTEN.

- Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde*, Leiden, 1882.
Tijdschrift voor Taal en Letteren, Tilburg, 1913.
De nieuwe Taalgids, 1907.
Onze Taaltuin, 1931.
Taal en Letteren, 1899-1906.
Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie, Gent, 1887.
Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Brussel, 1927.
Lewensche Bijdragen, 1896.
Onze Volkstaal, 1882-1890, 3 dl.
Mededeelingen der Koninklijke Akademie voor Wetenschappen te Amsterdam, Afd. Letterk., dl. 61, serie A, nr. 1, 1926. Daarin :
 G. G. KLOEKE : *Reflexen van de Hollandsche Expansie in de Nederlandsche Dialecten*.
Zeitschrift für deutsches Altertum, XXIV, J. FRANCK : *Mittelniederländisches eu*.
-

INHOUD.

I. Probleemstelling	33
II. Methode	36
III. Bespreking van het Historisch en Dialectgeografisch Materiaal	39
1. Sleutel	39
2. Koning	51
3. Vogel	57
4. Zoon	63
5. Wonen	69
6. Molen	74
7. Mogen	80
8. Schotel	85
9. Boter	89
IV. Besluit	92
Bibliografie	97
